

ГАРТ

МИХАЙЛО ДОЛЕНГО — З ЦИКЛУ „ЛЮДСЬКА ПОДОБА“ (ПОЕЗІЇ); ІЗ. КИРИЛЕНКО — КУЧЕРЯВІ ДНІ (ПОВ.); САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ — * * * (ПОЕЗІЇ); Л. ПІОНТЕК — INDIAN SUMMER (ПОЕЗІЇ); ЛЕОНІД ПЕРВОМАЙСЬКИЙ — ОКОЛИЦІ (РОМАН); ДМ. ЧЕПУРНИЙ — З ГОРИ (ПОЕЗІЇ); КОСТЬ ГОРДІЄНКО — СЛАВГОРОД (ПОВІСТЬ); ЛІБЕР РАБІНОВИЧ — ОКТАВИ (ПОЕЗІЇ); М. ПАНКІВ — ТРАГІЧНА ПОДІЯ (ОПОВ.); С. ГОЛОВАНІВСЬКИЙ — БУДІВНИЧЕ (ПОЕЗІЇ); ЛЮС'ЕН БУРЖУА — УБОГА ЮНІСТЬ (ОПОВ.); ВАЛЕРІЙ МАРАКОВ — ЧУЄШ БІОРИСЬ (ПОЕЗІЇ); ВЛАДИСЛАВ БРОНЄВСЬКИЙ — МАНДРІВНИК (ПОЕЗІЇ); П. Г. — ФРАНЦІСКО ГОЙЯ (СТАТТЯ); ОМ. ЗАРАТУСТРА — ПЕРЕЛАПАНИ КЛАПАНИ (ЛІТЕР. ПАРОДІЯ);
БІБЛІОГРАФІЯ; ХРОНІКА

№12
1928

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

Ціна 75 к

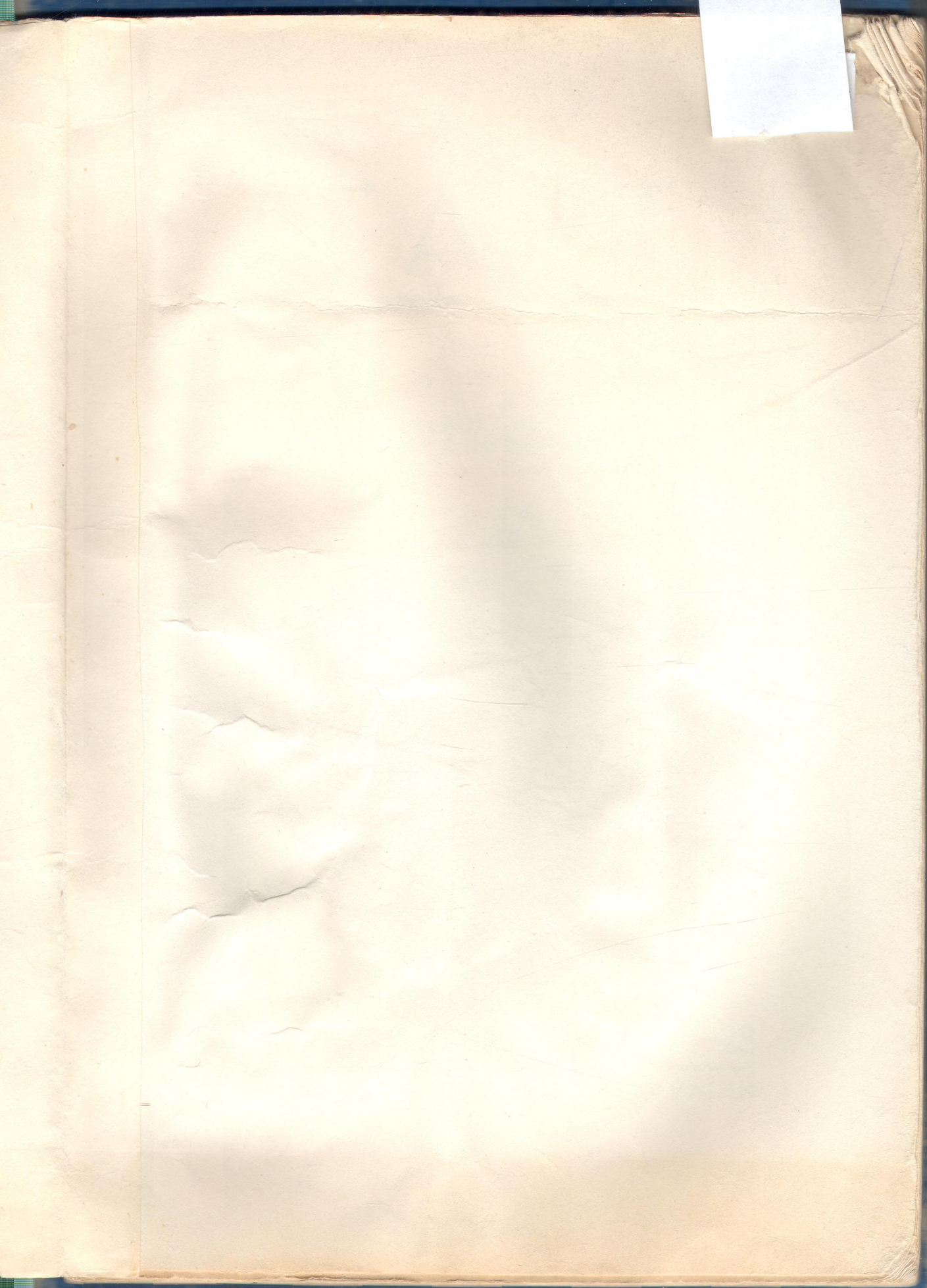
11
AD

11
AD

11
AD

11
AD

11
AD

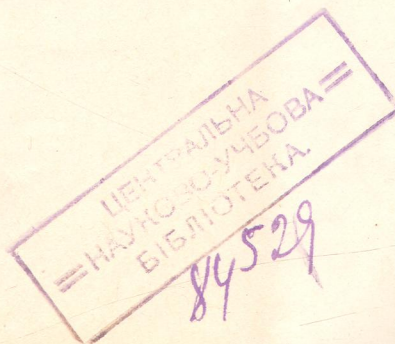
К 68-24

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК,
І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО,
М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

№ 12

ГРУДЕНЬ

1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

68

[89179 (05)]

Укрголовліт № 2792. 20/XI 1928.

Зам. № 157.

Тираж 1000.

ЗМІСТ

	Стор.
М. Доленго — З циклю „Людська подоба“ (поезії)	5
Ів. Кириленко.— Кучеряві дні (пов.)	7
С. Голованівський — * * * (поезії)	31
Л. Піонтек — Indian Summer (поезії)	32
Л. Первомайський — Околиці (роман)	33
Дм. Чепурний — З гори (поезії)	48
К. Гордієнко — Славгород (пов.)	49
Л. Рабінович — Октави (поезії)	59
М. Панків — Трагічна подія (опов.)	61
С. Голованівський — Будівниче (поезії)	70
Люс'єн Буржуа — Убога юність (опов.)	71
Валерій Мараков — Чуєш, Білорусь ? (поезії)	77
Владислав Броневські — Мандрівник (поезії)	79
П. Г. — Франціско Гойя (ст.)	80
Ом. Заратустра — Перелапані клапани (літ. пародія)	89
Бібліографія	90
Хроніка	96

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧЕБОВА
БІБЛІОТЕКА

CONTENTS

1	Introduction
2	Chapter I. The History of the Church
3	Chapter II. The Doctrine of the Church
4	Chapter III. The Ministry of the Church
5	Chapter IV. The Sacraments of the Church
6	Chapter V. The Moral Teaching of the Church
7	Chapter VI. The Church in the World
8	Chapter VII. The Church and the State
9	Chapter VIII. The Church and the Future
10	Index

М. ДОЛЕНГО

З ЦИКЛЮ „ЛЮДСЬКА ПОДОБА“

ЗА ГРАТАМИ

Мордочка малп'яча, вразлива.
Волохаті руки. Чотирі.
Іх не мие тропічна злива
В цій тісній звірячій квартирі.
А книжки стоять на полицях,
Щоб до них нахилилися лиця.
Розгортають ясну картину,
Родичають із малпою людину.
Триста тисяч минуло років,
Як піднеслось перше людське чоло.
Десять тисяч поколінь на спокій
Відійшло, щоб заступала молодь.
З вогняного насіння город
Зріс і в димний заплутався морок.
В його хащах дальшу долю
Вирішатимемо з бою.

БАРЕЛЬЄФИ

I

З німих, нічних, розлогих та убогих,
Спресованих на вугілля, сторіч
Підвівся гнів і гній на ноги та на роги
— В невимріяну, — вирізьблену річ.
Думкам і поглядам: злітай, підстрибуй
І покладами білими лягай,
Щоб кам'яним крилом піднісся вибух,
Позначивши останнім рубом — край!
В озброєне майбуття входить дужий,
Йому ж підпорядковані сонця,
В ясних дозвіллях гостро надолужить
Гарячу втому віку - воронця.

II

Від малпи старт, метою — надлюдина,
Як божевільний Ніцше наказав.
Тимчасом: ринок, ярмарок, базар,
Всесвітня праця в чоловік - годинах.

Над джерелом бур'ян ідеологій
На замах жде марксистської коси.
Вичікує крицевий звір на логві,
Неситий крові, та непевний сил.

Передісторія, труна - колиска,
Гіркою гирею на дзигарях
Спускається на залізничий шлях
І губиться в червоно - білих блисках.

Фультонів пароплав і перші ради
Розпочинали за гудками путь.
Моря! Часи! Потомлений та радий,
Дивлюсь, як білі береги пливуть.

1/X 1928

ІВ. КИРИЛЕНКО

КУЧЕРЯВІ ДНІ

РОЗДІЛ СЬОМИЙ ¹⁾

(Повість)

— Зняли з роботи в райкомі. Ну що ж, цього й слід було чекати. Треба бути наївним, щоб після розмови з Лазьком плекати надію на дальшу керівничу роллю. А от, що на учобу посилають, це зовсім не погано. Навпаки—прекрасно. Розумніше щось і придумати тяжко. Ба, хіба він перший чи останній? Це старий, випробуваний на багатьох засіб: хитися десь на роботі, не додержся лінії—і вже тебе або вчитись, або лікуватись посилають. Просто й геніяльно.

Никодим в стані якоїсь тупої байдужости йде вулицею і пригадує деталі вчорашнього пленуму.

Ніхто не заперечував, коли довідались, що його, Гринюка, знімають з агітпропу.

Та й чому ж дивуватися? Адже він ще місяць тому подав заяву про бажання вчитись. Правда, тоді в райпарткомі секретар і Сомов тільки на сміх його взяли, а заяву заховали глибоко в лабіринти шухляди.

— Дивись, який скорий, не встиг у курс роботи увійти—вже й вчитися. Ні, брат, попрацюй. В тебе ще старої зарядки надовго вистачить.

Але то було колись, і Никодим згадує про ті часи з незрозумілим жалем і тугою. Коли б їх повернути... О, він би ще показав себе.

Тільки ж до біса тактовні оті райкомівці: як своєчасно вони згадали про колишню заяву Гринюка.

— Здається, хотів на учобу?—запитав позавчора Ломов

— Не вадило б підучитися. А що?

— Бюро райпарткому не заперечує...

¹⁾ Див. „Гарт“ №№ 7, 8—9, 10, 11, 1928 р.

От і все.

Вчора ж відбувся пленум, і постанову проведено одногolosно. А Дубов, оголошуючи її, навіть правої руки не витяг з кешені, що завжди робив у відповідальні моменти.

Зате, коли треба було обрати на агітпропа Віктора, він добрих десять хвилин говорив про видвиженство, про оробочення керівничого складу, про всі плюси майбутнього агітпропа Віктора. Теоретично він, може, й слабший за Гринюка, але це дурниця. Він своє візьме. Никодим йому допоможе, — казав Дубов. А Лазько стверджував ці слова легким нахилом голови. Пленум плескав і йому, й Вікторові. Так, так... Безперечно, це останній комплімент йому, Никодимові. Але нащо ця дипломатія? Чому не сказати просто, що, мовляв, Гринюк безхребетний, розмагнічений інтелігент, похитнувся у відповідальний момент і т. д. і т. д.

А врешті до чорта це все... Хай Віктор агітпропом буде, Колька Гранов — секретарем осередку, хай вони навіть в секретарі ЦК йдуть. Мене це, зрештою, не цікавить. Навіть Катрю кооптували в райком, — бо, як же, покалася.

Думав Гринюк і не розумів, що переважає в ньому: чи прихована заздрість, чи ненависть, а чи просто образа й зневіра в собі, в людях, в життю.

Никодим іде в райпартком поговорити з секретарем про командировку. Він розуміє, що лишатися тут далі в старому райкомівському товаристві не можна. Треба як-найшвидше йти до школи, у гуртожиток, вдаритися в науку і зовсім забути про своє коротке агітпропство.

Треба починати знайомитись з містом, як воно є в дійсності, а не в його книжній уяві. Треба зрозуміти весь той складний механізм, ті закони, якими воно живе.

Ще почуває Никодим глибоку образу і ніяк не може зрозуміти, як це все скоїлося. Але бачить одне — для того, щоб не впасти в прірву, треба цупко вхопитися за учобу, за роботу над собою. Безумовно, праві були його товариші, коли рішали його долю. А він ще покаже себе. Тоді десь з другого кутка виринали інші думки — темні, безнадійні, розпачливі. Були вони настирливі і владні, наче давно вже вважали себе за єдино законних господарів його безладної голови.

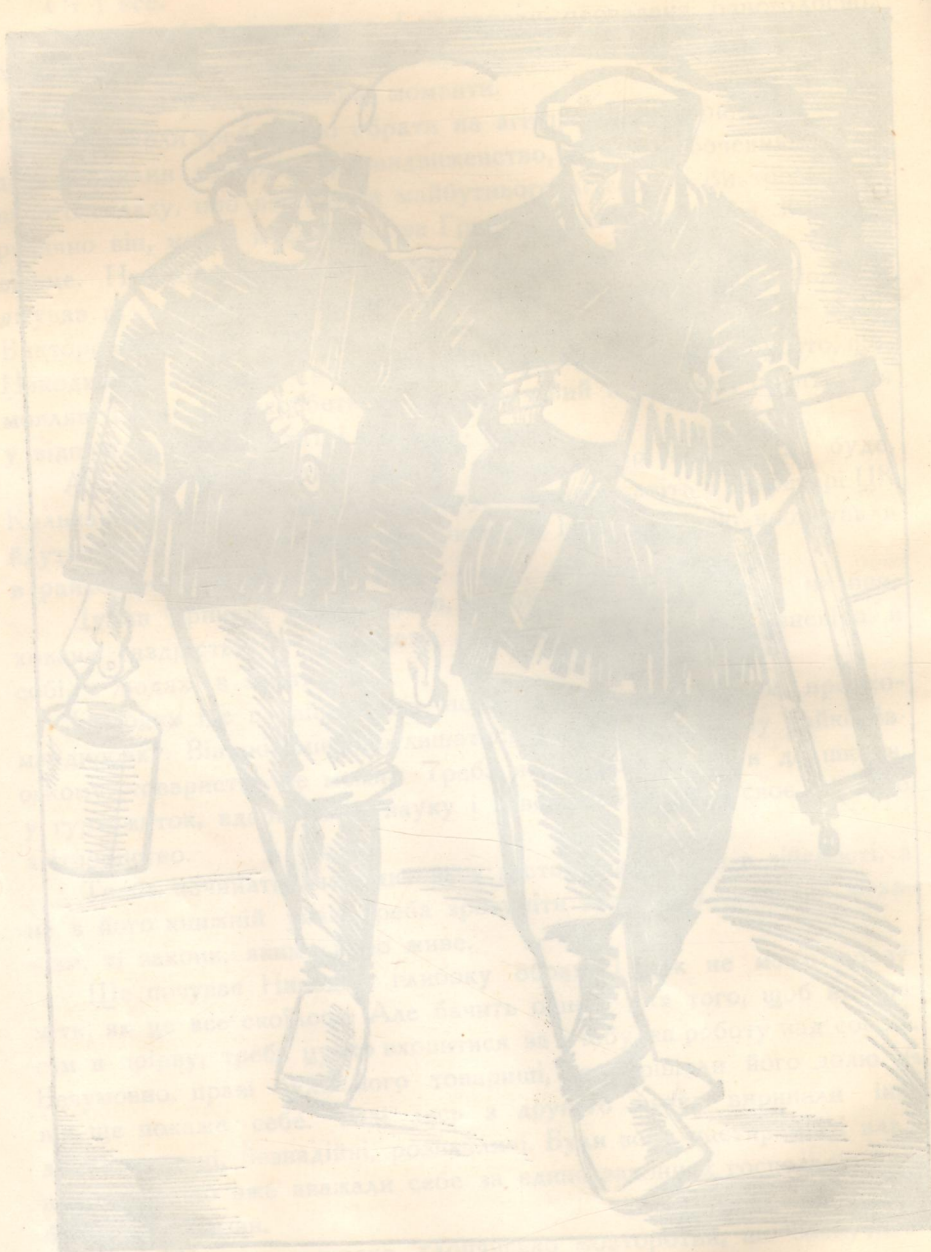
Невже я така ганчірка, хлопчисько жовторотий, що заплутався в звичайних життєвих справах. Невже в мене не вистачить сили і терпіння перевиховати себе, вигнати геть розмагніченість, ідеалізм, романтику. Час вже подивитися на все глибше, серйозніше. Та чим ближче він підходив до червоного будинку райпарткому, безнадія

М.П. — 28.

БУДІВЕЛЬНИКИ

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА.

В. Кирдасов. Два солдата. 1918 г. Литография. 18 см. х 25 см. Изд. 1-е. Тираж 100 экз.

Лит. - И. 18
18. Кирдасов
18. Кирдасов

ставала нахабнішою, її владний голос вкривав собою всі думки і почуття Никодимові.

— Так, так, який з тебе комсомолец? Ти просто шматок клоччя, безвольна істота. Нюня з тебе, а не молодий активіст. Ти навіть дівчини, звичайної робітниці не зумів привернути до себе. Де вже тобі втримувати натиск ворожих стихій? Для цього знайдуться мільйони Лазьків, Дубових, Вікторів... Тебе ж цілком справедливо посилають підучитися — може, колись, десь і пригодишся. Так то, хлопче, — сухо й методично вистукувала в голові думка.

І від того Никодимові стало ще болячіше. Серце тоскно защемило, і захотілось якомога швидше виконати формальності, щоб непомітно, як злодій, зникнути з району туди, в центр, в гуртожиток партійної школи. Нові люди, нова робота. Мо, хоч там буде легше.

Секретаря в райкомі не було. Никодимові сказали, що він поїхав до окружкому і, мабуть, сьогодні до райкому вже не повернеться.

Никодим добре знав, що командировку можна взяти і в оргінстра, але не пішов до нього, бо не хотілось ще одну людину робити свідком його сьогоднішнього стану.

— Краще день пересидіти вдома, — вирішив він і, більше ні з ким не розмовляючи і не заходячи в райком комсомолу попростував до виходу.

Та хіба він коли-небудь сховається від знайомих? Треба ж було біля самого виходу зустріти Катрю.

Вона всміхнулася йому, як рідному після довгої розлуки.

— І не сором тобі цілий тиждень на очі не показуватись. Отак старих друзів пам'ятаєш. Ай-яй-яй... — докірливо похитала вона головою, міцно й тепло стискуючи Никодимову руку.

— Коли хотіла бачити, зайшла б. Хіба не знаєш, де живу? — вимушено пробурмотів той.

Він помітив, що Катря була в якомусь піднесеному настрої, її чорні тернові очі вже давно не світились привабливим вогнем. Обличчя від легкого морозу аж сяло, переливаючись блідорожевими, ніжними тіннями.

Мабуть, Катря знову стала такою, як була в перші дні їхнього знайомства. Мабуть, вона зараз надзвичайно спокійна і урівноважена, — подумав Никодим, і йому забажалося сказати їй щось неприємне, образливе, щоб хоч трохи порушити її гармонійний настрій.

— Тобі, мабуть, тепер дуже ніколи, — кинув він, з-під лоба поглядаючи на Катрю, підкреслюючи слова.

— Чому тепер і чому дуже? — здивовано піднесла брови дівчина.

— Як же ж, робота, член райкому. Мабуть, Лазько вже індивідуальною обробкою займається. Правда ж?

Никодим почував, що говорить дурниці, але стримати себе не мав сили. Дуже велика образа була йому за все пережите.

Катря не почервоніла, і це вразило Никодима ще дужче. Не спалахнула, навіть брів не стиснула на перенісці. Навпаки, цілком спокійно й байдуже, дивлячись кудись у бік, відповіла:

— А як же ж, хіба ти не знав? Безумовно, займається, та ще й як уважно. Майже що-вечора я буваю в нього, читаємо, розмовляємо, іноді тебе згадуємо.

— Ну, то на все добре. Може, швидко не побачимось.

— Хіба переїздиш в гуртожиток?

— Обов'язково.

— А коли це буде, можна поцікавитись?

— А тобі хіба не все рівно, — з відтінком образи, стиха запитав Гринюк.

— Ну ясно що ні. Все ж таки як там не було, а ти працював у нашому районі, багато зробив користи для всіх, іноді й мені допомагав розбиратись у питаннях. Може, я хочу тебе виряджати.

Гринюк не сказав більше ні слова, тільки всміхнувся хоробливою посмішкою, довгим докірливо-благаючим поглядом спинився на Катрі і, потиснувши руку, швидко пішов геть.

Катря глянула йому вслід, і сильно grimнувши, дверима помчала на другий поверх, де за масивним дубовим столом сидів чорнявий оргінстр.

Але в своєму кабінеті Лазька не було. Катрі сказали, що він у Дубова і швидко буде.

Вона взяла зі столу газету і, вмостившись на стільці, почала переглядати її.

А в той час Лазько, зручно вмостившись на ріжку стола Дубова, дивився просто в рот Ломову. Дубов важко наліг грудьми на стіл і сидів також, уважно і питливо вслухався в те, що говорив Ломов. А Ломов щось швидко розповідав, виробляв руками енергійні рішучі жести, витягав з теки і знову ховав у неї якісь затерті невеличкі папірці.

Коли він скінчив, запанувала хвилинна тиша.

Нарешті Дубов схопився з крісла, вдарив долонею по столі так сильно, що абажур до лампи задзеленчав ніжним дзвоном, і сказав:

— Це ж чорт-зна-що! За всяку ціну треба спіймати гадюку.

— Да-а-а... Шість років переховуватися — це не жарт. Багато справ натворила, — протяг Ломов. — От тобі й громадянка Куца... чи Сандомирська, чи як там її у біса...

— Не турбуйтеся, хлопці, — спокійно зауважив Ломов, — я вже зробив що треба. Цими днями вона безумовно буде спіймана. Тим

більше, що за її чоловіком стежили давно. Отже й вона не лишилась без уваги. Та мене цікавить зараз інший бік справи: що в неї було з Гринюком.

— На мою думку, з цього боку небезпеки ніякої. Коли щось було між ними, то тільки на романтичному ґрунті. Не думаю, щоб Гринюк за такий короткий час щось міг знати про справжню професію своєї чарівної сусідки, — жваво проказав Дубов.

— Краще, коли б він одверто сам розказав про все. Тепер коли що й було, він не буде відмовлятись, — додав спокійно і розважно Лазько.

Ломов не перебивав хлопців, мовчки вислухуючи їхні зауваження. Він і сам прекрасно розумів, що в Гринюка далі залицяння та любовних інтриг з сусідкою не пішло. Не така вже вона наївна, щоб говорити про себе агітпропу райкому, та й він, коли б насправді знав щось про неї, не поведився б так неуважно з її листами. Ломову просто, як старшому товаришеві, хотілось вивірити, як поводитиметься молодь у таких важливих справах.

І, мабуть, Ломов цілком був задоволений з тверезих відповідей хлопців, бо підвівся і, прощаючись з ними, сказав:

— Обидва ви правильно говорите. Я з вами цілком погоджуюсь, але поговорити з Гринюком взагалі не шкодить, Боюсь, що він і досі думає, що ми йому хочемо лиха, і піде з такою думкою на учобу. Насправді ж він хлопець не поганий і ще не зовсім з дороги збився. Може б, взавтра вранці сходити до нього й влаштувати щось подібне до товариських провідів. Бо ж чув, він переїздить в гуртожиток. Що ви на це скажете?— запитав Ломов, тримаючись за ручку дверей.

— Обов'язково треба сходити, — негайно погодився Лазько.

— Чи йти, то йти, — коротко бовкнув Дубов, і низько схилився над паперами.

Слідом за Ломовим вийшов і Лазько. Коли вглядів Катрю, з обличчя йому зійшла уважність і зосередженість і воно стало радісним і ясним.

— А я на вас чекаю, дорогий товаришу, — підвелась Катря. — Скажіть, будь ласка, чи будете ви сьогодні вільні увечері? — жартувала вона, всміхаючись одними очима і тискаючи руку орґінстра.

— Може, знову щось у книзі не розумієш, громадянка ти...

— Не вгадали, товаришу, не вгадали. Навпаки. В книжці все розумію. Я зовсім для іншого запитувала.

— Промовляйте, я вас слухаю, — вдаючи серйозного, говорив Лазько, вмощуючись на стіл.

Ів. Кириленко

— Я, розумієш, хотіла запропонувати тобі сьогодні вдвох сходити до Гринюка. Він останні дні якийсь знервований, намагався образити мене. Мабуть, йому боляче й неприємно після всього того.

Катря говорила тепер цілком серйозно, і Лазькові на обличчя лягла ледве помітна тінь.

— То що, втішати хочем його, — всміхнувся він.

— Яка там втіха, просто ми його розважимо трохи, доведемо, що вчитися для нього буде далеко краще, ніж працювати в райкомі. Взагалі слід товариша підтримати в скрутний для нього час. Все ж таки як не як, а...

— Розумію, розумію, — вже швидше, ніж завжди, заговорив Лазько. — Це хороша ідея. Та, на жаль, я сьогодні ввечері зайнятий. Ні-як не зможу бути з тобою. Але не заперечую, можеш сходити сама. Це буде навіть краще для нього.

Катря хвилину повагалась, — щиро каже Лазько, чи випробовує її, — потім рішуче війнула стриженим волоссям, сказала:

— Чи так, то й так. Подивлюсь. Може, й справді піду. А поки-що, не буду вам заважати. Працуйте, дорогий товаришу.

І вона швидко вийшла з кімнати.

Вечоріє. Будинки кидають від себе велетенські незграбні тіні, які, переплітаючись між собою, створюють фантастичні сплетіння гігантських геометричних фігур. Вже давно засвітилась електрика, і в жовтих вікнах мляво рухаються тіні. Скінчивши денну метушню, місто розгойдується, набирає нової сили для нічного. І байдуже до всього цього мчать трамваї і автобуси туди, в центр.

Цілий день сидить Никодим у своїй кімнаті, мовчки роздивляється свої книжки, кілька разів поривається читати, але якась тупа байдужість опанувала його, і ніщо не вкладається в голову. Думає про те, чи не краще було б знову повернутись на село і згадувати про місто, як про якийсь чудний сон.

Але тут же сам себе ловить на розмагніченості, інтелігентщині, і знову вимальовується перспектива життя в гуртожитку, учоба, активна робота. Може, воно йде на краще... Тільки де там. Поки був потрібний, шанували, а тепер — годі... Можеш іти собі на учобу. Да.

З самого ранку Никодим лежить на ліжку, байдуже водить очима по кімнаті і смалить цигарку за цигаркою... Дві спорожнених цигаркових коробки лежать на стільці біля ліжка, і, коли Никодим час од часу повертається до столу, щоб взяти якусь книжку зір його спинається на надписові:

Кучеряві дні

„Н-ська Держтютюнова фабрика. Харків“.

Тоді в уяві постає Катря, осередок тютюнової фабрики, вусатий Ломов, в розпаленій уяві проходять Дубов, Лазько, Виктор і завжди веселий, балакучий Колька Гранов.

Тоді ще дужче канудить Никодима, і він не знає, що це таке: чи звичка до цих людей, чи любов до них, чи повага до їхньої сили й загартованости.

Та найдовше його увагою опановує Катря. Никодим думає, що в усьому винен тільки він. Поведись з нею інакше, допоможи їй у скрутний час, він би тепер бачив її біля себе—і нікчемними б йому здавались усі оті загальнолюдські страждання, болі, зневір'я.

Каяття швидко зникає, бо баче Никодим, що воно нічого не допоможе. Пізно. Треба йти тією стежкою, на яку постановлено, і не сходити з неї. Щось подібного, здається, казав Лазько. Інакше пірва, соціальна смерть.

Темно в кімнаті Никодима, але він не запалює світла. Хіба не все рівно. Навпаки, при світлі якось незручно буде бачити самого себе, частини свого тіла, розхристаний одяг, бо ніякої радості ні колишнього задоволення не буде від того. Тільки гострий біль та тупе безсилля і розчарованість.

І тільки, коли в двері постукало, Никодим швидко схопився, одкинув назад кучерявого чуба і запалив електрику.

Хто б до нього міг прийти? Хто? І не встиг він сказати „Увійдіть“, як на порозі опинилась Катря.

Вона була надзвичайно спокійна, як тихе лісове озеро, очі дивилися одверто й щиро, і це дратувало Никодима.

— Значить, їм абсолютно байдуже. Їх ні трошки не хвилює мій стан. Ба, як вона дивиться, наче глузує з мене. Але чого ж тоді прийшла? Чим це пояснити?

Никодим ніяково каже ледве чутно:

— Ну що ж, сідай. Говори, що нового, як живеш.

Він знає, що говорить шаблонні, заязовані слова, що тут потрібне щось інше, але він тільки розгублено мовчить і підсовує Катрі стільця.

— Не турбуйся, — каже вона і всміхається чи то вибачливо, чи то винувано. — Я не надовго... Проходила повз, рішила заглянути. Думала, не образився. До речі, хочу в тебе попрохати останній номер „Більшовик України“.

— Десь був, пошукаю, — відповідає Никодим і очікуючи дивиться на Катрю. І очі йому такі благаючі і одверті. — Хіба тільки ради журналу зайшла? Невже у тебе не знайшлося для мене більш товариських справ?

— Чому ти так гадаєш? Журнал журналом, а, крім того, я завжди з радістю готова говорити з тобою на різні теми. Ми ж товариші врешті-решт, як ти гадаєш?

— Були...

— Чому були, а не є? Хіба ти на мене сердишся?

— Не серджусь, але кинемо про це, Катю. Ти прекрасно знаєш моє відношення до тебе, і було б глупо й наївно зайвий раз про це говорити.

— Сам винен. А втім, я поважаю тебе й вірю, що врешті-решт ти сам побачиш, де саме ти помилявся, і тоді не будеш так вболівати з кожної дрібниці.

Катря замовкла і почала шукати в купі книжок потрібного журналу. А Никодим стежив за її спокійними, розміреними рухами, і його раптом обуяла лютя.

— Що це, справді, таке? Приходить якась дівчина, звичайна собі робітниця і поводить ся зі мною наче з маленьким хлопчиком, що нашкодив. Яке вона має право на це? Чи давно вона й сотні й тисячі їй подібних з захопленням слухали мої промови, плескали мені, вважали за найбільший авторитет, а тепер раптом вона наважилась повчати, бути вчителем. Чи вони всі змовились, чи чорт їх знає. До біса це опікунство...

— А в тебе й белетристика є,— лагідно всміхнулась Катря, перекидаючи книжки.

— А чого ж би їй не бути. Характерна ознака гнилих інтелігентів,— гірко й докірливо, у нотках роздратованості сказав Никодим, щоб хоч трохи загасити обурення.

Дунав:

— Ось вона стоїть в моїй кімнаті і з незалежним виглядом кидає на мою адресу різні сентенції, а насправді ж вона звичайна собі дівчина, з такими ж самими потребами, як і мільйони їй подібних. Говоре про журнал, а думає, мабуть, про Лазька, про його чорні брови, міцні широкі плечі.

І яка, врешті, різниця між нею і Мері. Тільки й того, що та робить це простіше, віддається тому, хто їй подобається, без зайвої тяганини, зі смаком, а ця намагається підвести під звичайний фізіологічний акт якусь ідейну базу і від того вважає себе вищою за всіх.

А коли так, то до чорта оцю настогидлу гру в кузьмірки, треба просто взяти з бою те, що само в руки не дається.

Никодим так переконався в правдивості свого висновку, що зробив крок в напрямку Катрі, але пригадав чомусь першу її візиту, і всередині десь тоскно зашिमіло.

— Треба без церемоній. Досить я терпів,— рішив він і раптом поклав Катрі руку на плечі. Чекав, що вона обернеться і здивовано запитає, що це значить, але відчув, що тільки злегка здригнулись теплі дівочі плечі од дотику його гарячих рук, а Катря знову, навіть не глянувши на нього, рилася в воросі книжок.

— Невже вона не заперечує?— майнула радісна й облудна думка.— Можливо, бо сама ж прийшла. Мабуть, справді рішила...

Ще дужче нахилився Никодим до білої шиї і почув, як ніжно залоскотало йому щоку запашне каштанове волосся.

Від хвилювання і жаги Никодим раптом здригнувся, далі несамовито, як опечений, схопив Катрю за плечі, притиснув до себе.

— Люба... Дорога... Мила... Ти згодна, правда?— Він наблизив зчервоніле, налляте кров'ю обличчя до її здивованих, широко розкритих чорних очей і, поринаючи ввесь в оті чарівні криниці, шепотів горяче і палко.

А вона не відштовнула його. Тільки дужче стиснула брови на перенісці, випросталась, сперлась рукою на стіл і стояла, як монумент. Лише груди хвилювали білу блузку та в очах палав нерозгаданий вогонь.

Никодим зрозумів це, як мовчазну згоду, і раптом, осатанівши, обхопив її обдєнками рук. З силою шарпнув до ліжка. Тоді тільки Катря спокійно взяла його руки, цупко стиснувши в своїх, і поволі звільнилася від нервових Никодимових обіймів.

— Ти знову своє. Облиш,— тихо сказала вона, дивлячись просто в зацьковане й розгублене обличчя Никодима.

А той, як переможений і збитий з ніг борець, важко упав навколішки і поривчасто з тваринним захватом почав обіймати стрункі дівочькі ноги.

Врешті дівчина шарпнулася, випорснула з Никодимових обіймів, ступила два кроки назад, міцно стиснула кулаки і з гнівним блиском в очах, притамованим, але рішучим голосом проказала:

— Тільки спробуй підійти. Як тобі не соромно. Хіба тобі невідомо, що я живу з Лазьком? Чи по твоїй теорії можна розкидатись направо й наліво? Ну, брат, вибач. Такого я од тебе не чекала. А ще освічений!

І, докірливо змірявши зігнуту Никодимову постать, що поволі підводилась з долівки, Катря на ходу обсмикнула сукню і сильно грюкнула дверима.

Никодим тупо подивився їй вслід, потім раптом схопився і божевільним скоком опинився біля дверей. Вони широко одчинились від сильних ударів його витягнутих поперед себе рук.

— Катю, пробач! Вернись! Я вже не буду! Катю, вернись! Вернись!

Ів. Кириленко

Та його слів уже не чула Катря, її чіткі кроки гулкою луною розлягалися по сходах і танули там, унизу.

Никодим щось вигукнув так розпачливо, наче шматок серця виплюнув, та, почувши, що відповіді нема, поплентався від дверей і скошеною стеблиною упав на ліжко.

Хотілось плакати, зі слізьми вилити всю образу і тугу, і біль. Та сліз чомусь не було. Тоді родилася нестримана лють, така сильна і гаряча, що руки сами по собі хапали все, що попадалося їм, і рвали, трошили, ламали.

Аж пізньої ночі очунав Никодим і побачив, який розгардіяш і безладдя в його кімнаті.

Його стомлене тіло, наче побите товстими щіпками, нило і боліло. В голову ніби хтось напхав клоччя — така вона була порожня, байдужа і чужа.

І ще гостро відчув Никодим безмежну жагу. Пити, пити, швидше — може, зникне біль, може, знову повернуться думки. Море б випити, захлинутись водою. Кинувся до столу, де завжди в глечичку була вода. Спраглими губами припав до холодних вінців, та жодної краплі не висмоктав.

Глечик був порожній. Люто махнув рукою, і дрібні черепки рясно вслали підлогу.

Вгамувавшись, раптом згадав „Нову Баварію“, розпачливі зойки гармошки, терпкий смак пива і випари п'яного повітря.

Туди. Тільки туди.

Центр столичного міста не знає відпочинку. Цілу добу безперервно там клеоче життя. Тільки пізньої ночі зменшується, трохи вщухає ота вулична метушня, і настає перепочинок. Та то тільки на перший погляд. Насправді ж місто не знає ні хвилини спокою: завжди живе, хвилюється, кудись стремить в своєму вічному рухові.

Далеко за північ, коли публіка давно вже роз'їхалась з театрів, вулиці трохи порожніють, і безнадійно закохані пари мляво никають по хідниках та іноді натовпи молоді, падкої до пригод.

Тоді на вулицях хрипко лунають голоси візників, час од часу прорветься п'яний заспів, а над усім панує тривожний сюрчок міліціонера.

Лишаючи по собі тяжкий дух, з гуркотом проїжджає валка золотарів і зникає десь у завулку.

Іноді можна зустрінути людину на підпитку, що поспішає кудись дійти, а насправді топчеться на місці, вимальовуючи ногами на засніженому бруку найоригінальніші візерунки. Такого громадянина уважні міліціонери негайно беруть під свою опіку, і так чи інакше, а доведеться йому ночувати в найближчому районі.

Ще ближче до ранку на роботу виходять затушковані в кожухи, незграбні діди і починають підмітати вулиці. На розі самотньо куняє спізнілий візник та іноді пройде гурт робітників з нічної зміни.

Никодим вперше так пізно опинився на центральній вулиці. Іноді йому доводилось затриматись десь на зборах або на засіданні, та це траплялося зрідка, і Никодимові не доводилось спостерігати життя нічних вулиць великого міста. Те життя було йому таке далеке й невідоме, а ще більше просто чуже й незрозуміле.

Цієї ж ночі після розливчастих звуків гармошки, п'яних пісень та цілої батареї випитих пляшок його потягло в центр, де так багато невідомих людей, руху і світла.

Було біля першої, коли він ішов майданом Тевелева. Плентався він похмурий, злегка похитуючись і п'яними мутними очима пронизуючи кожну зустрінуту постать.

Ідучи в пивну, він думав, що залле свою тугу, потопить її в жовтуватій холодній рідині. А насправді пиво ще більше розпалило його збентежену уяву, і він кипів бажанням задовольнитися.

— Що я, справді, гірший за всіх, чи в мене душа з лопуцька? — думав він, під'юджений музикою...

— З Катрею не вигоріло, ну, й чорт з нею! Хіба мало їхнього брата.

Ішов вулицею і пильно сласно вдивлявся в кожне підфарбоване обличчя, міряючи з ніг до голови зустрінуті жіночі постаті.

Пригадав оповідання одного товариша про повій. Так, так, оце ж, мабуть, і вони йдуть такою байдужою ходою, пускаючи цигарковий дим в обличчя прохожих. Ще казав товариш, що жінки ці дуже легко розв'язують полову проблему, що для цього потрібні тільки гроші та трохи нахабства.

Механічно пошупав кешеню. Гроші були. А решта — все дурниці.

Никодим так переконав себе у потребі задовольнитися, що, здається, ніякі земні сили не змогли б тепер перешкодити йому.

Пригадав селянське прислів'я: „На гриві не вдержався — на хвості й поготів“. І від цього Никодимові стало трохи легше, ніби він знайшов виправдання своїм намірам.

А людей на вулиці все меншає й меншає. Спочатку йшли натовпами, далі по двоє, троє, а це лишень самотні жінки блукають неповороткими тінями, та ще охоронці люду вистукують кроки по бруку.

Підійти до першої й запропонувати. Чого там довго вибирати? І взагалі... — „Тореадор, смелеє в бой“... — рішив Никодим і скрував свої непевні кроки назустріч одній з тих багатьох нічних розфарбованих принад.

Ось вже близько. Наблизились. Вона вже очікуючи дивиться на Никодима, ніби промовляє очима... Никодим почуває, що він напевне має жалюгідний, прибитий вигляд, що треба ж щось робити, казати. А то похнюпився й мовчить. Рішуче звів очі і бачить тупе, посиніле обличчя, вкрите товстим шаром якогось мазива, та ще помітив благаючи вогкі очі та червоні трояндові пелюстки кармінових губ.

Никодим не зупинив її. Довгим поглядом глянув услід і пішов далі.

Ще зустрів він кілька жінок, але до жодної не наважився підійти. Його канудило від розмальованого обличчя, брудних слів та нахабних масних поглядів.

Може, краще повернутися додому. Втекти від цих почвар, забути про все, а завтра почати колишнє безтурботне життя. Але ж Катря, Катря! Вона ж знову одштовхне мене, як і сьогодні. Ні, треба кінчати!

До речі, он на другому боці він побачив одну жіночу по-стать в звичайному пальто і в темному простенькому капелюсі.

— До неї обов'язково підійду. Досить тягти справу,— думав Никодим, прискорюючи кроки.

Коли він наблизився до жінки, його рішення ще більше зміцнилося. Що це — вона навіть не нафарбована і не просить у нього цигарки? Але дивиться довгим, питливим поглядом. Може, недавно почала — не звикла.

— Тільки яка ж вона до біса хороша! І очі, і брови нагадують Катрині,— подумав Никодим, а в серці щось боляче кольнуло. Годі вагатися! Рішуче ступив два кроки і, соромливо дивлячись на носки її блискучих черевиків, ледве чутно промовив:

— Підемо.

Жінка хвилинку помовчала, разів зо два зміряла поглядом Никодима і відповіла просто:

— Підемо.

— Скільки?

— П'ять.

— Добре.

І Никодим, не випускаючи жіночої руки зі своєї, мовчки йшов у темний завулок, що обіцяв чудову схованку.

Його брала нетерплячка.

— Далеко ще? — стиха спитав він, не дивлячись на свою попутницю.

— Ні, ось тут, ще хвилинку і вже.

Справді, швидко вони далеко лишили за собою центральну вулицю, пройшовши ще кілька будинків, спинились біля воріт.

Кучеряві дні

— Ви тут живете? — набираючи сміливості, запитав Никодим.

— Так, я тут живу, — якимось протягуючи слова, іронічно заговорила жінка. — Але дозвольте вас запитати, товаришу Гринюк, чому ви сьогодні не були на міському коєомольському активі?

Гринюк звів на неї широко розкриті очі і суконним язиком ледве поворухнув:

— Хіба ви не той... як його, вибачте...

— Звичайно, не той... Треба краще придивлятися, любий товаришу, бо так можна в неприємну історію вскочити. Як же! Іду з активу, не поспішаю, хочеться подихати свіжим повітрям — і раптом така зустріч. А ще й агітпроп!

— Я не хотів. Я помилився. Ви мене не знаєте. І який я агітпроп, — не говорив, а белькотів Никодим. Слова жінки спантеличили його, придавили до землі, палили, наче окріп.

— А я вас, між іншим, не раз чула на зборах і бачила. До того ж, як бачите, цілком твереза і тому певна, що не помилилась. Крім того, є такі установи, що вияснять, хто з нас помилився. На добраніч.

Жінка рвучко повернулася і зникла в темному дворі.

Никодим, зігнувшись, як прибитий пес, стояв біля воріт і не міг поворухнутися. Пристрасть і хміль наче водою змило. Тепер не хотілося йому нічого, крім одного: щоб раптом під ногами розступилась земля і ковтнула його як нікчемну, маленьку піщинку.

Довго стояв біля воріт, намагаючись збагнути те, що скоїлося. Хотілось плакати, кричати, битися головою об залізні ворота, благати когось або проклинати.

Пронизливий сюрчок міліціонера нагадав йому, що тепер ніч, а він стоїть один в темному завулку біля чужого двору, наче прикутий до кам'яної стіни міцними залізними ланцюгами.

— Треба йти звідси негайно, — подумав він, зробивши кілька непевних і боязких, наче йшов над прірвою, кроків від місця, де його зупинили дівочі слова.

Не зчувся, як його підхопив візник, що гнав мимо, і, тільки ховаючи обличчя у комір пальто, ледве встиг, як тяжко хорий, показував йому свою адресу.

Вранці Гринюк прокинувся до пам'яті. Власну сорочку на газети безладними розсипались тоді погадуючи про кошмари

своєї кімнати і швидко почав вертати порозкидані напівполамані стільці, кошматовану на дрібні смуги. Черепки з чашки, так і лежали тепер на підлозі. Очі.

Та що найбільше вразило й стурбувало Никодима, те, що біля столу сидить Дубов. Він низько схилився над зшитком і уважно щось виписує в нього швидким почерком.

Никодимові хотілося одвернутися до стіни, вкutatися в одіяло й не обзиватись, аж доки Дубов покине його.

Та кровать зрадливо рипнула, Дубов швидко повернувся і сказав:

— Чого ти так довго спиш? Встав би — хоч порядок навів у кімнаті. А то наче в тебе обшук був або погром, — всміхнувся він, дивлячись просто в перелякані очі товариша.

Никодим довго шугав по кімнаті винуватим поглядом, намагаючись не дивитись на Дубова, потім промовив, натягаючи на себе ковдру:

— У мене був учора нервовий припадок. Я вже давно хорий. Це часто зі мною трапляється.

Дубов, мабуть, повірив Никодимові, бо з жалем подивився на нього і сказав:

— Погана справа. Треба буде по весні обов'язково послати тебе на лікування, бо так, знаєш, можна хто й зна до чого себе довести.

Гринюк бачив, що на деякий час він заховав правду, і вже спокійніше запитав:

— А ти чого це опинився в мене?

— Поспішаю в окружком, а звідти доведеться їхати на збори студентства. Доклад робитиму там. По дорозі в окружком і зайшов оце, щоб трохи підготуватись до доповіді.

— Он воно що. А я думав, просто зайшов.

— Крім того, маю сказати тобі одну новину.

Гринюк найжачився. Знову неспокій, нахабний і гнітючий.

— Що ж то за новинка?

Дубов глянув по кімнаті, спинив погляд на дверях і, пересвідчившись, що вони тільки вдвох, сказав тихо:

— Цими днями розкрито велику шпигунську організацію.

— Та ну! — здивовано й зацікавлено перепитав Никодим.

— Головне ж, що в тій шпигунській організації не аби-яку ролю відігравала твоя чарівна сусідка.

— Мері! Марія Васильовна! Куций! — аж підскочив з ліжка Никодим.

Блідий і схвилюваний, він підлетів до Дубова, шарпав його за рукав і допитливо дивився в очі.

— Ти жартуєш. Скажи правду, Дубочок, скажи!

— Тут, брат, не до жартів. Кажу ж тобі, що організацію роз-

Мері затримано в Криму, і швидко буде над ними суд. Все

уже просто й зрозуміло. Але чого ти так хвилюєшся?

Кучеряві дні

— Я нічого... Я взагалі... Дивно якось. Живеш—і раптом така несподіванка. Хто б тільки подумав!

— Вийшло якраз так, що й думати довго не довелося. Пригадуєш, Ломов якось показував тобі листа Тані Сандомирської?

— Так, пригадую. Це було, коли в нього народився син.

— Правильно. А пам'ятаєш, він обіцяв знайти авторку цього листа?

— То що, може, Мері й є авторка його?

— Ти вгадав. Цілком випадково Ломов виявив, що твоя сусідка і є та сама Сандомирська, що в 19-му році працювала в денікінській контр-розвідці.

Гринюк сидів блідий, наче крейда. Він тепер пригадав, чому таким знайомим йому здавався почерк Мері, коли він читав її листа. Нема сумніву, тільки в нього міг побачити Ломов її писанину, а по ній розшукати й авторку. Значить і в цій справі його ім'я буде згадуватись.

Він уже нічого не міг говорити, тільки уявляв, як почнеться тяганина, як його будуть допитувати, а товариші скося поглядатимуть. До того ще пригадалась минула ніч з її такою небажаною й несподіваною зустріччю. Все це таким тяжким тягарем налягало на Никодима, що він тихо похилився на ліжку, і тільки очі, перелякані й злегка потьмарені, свідчили про те, що ця людина ще живе й думає.

Дубов склав зшитки, потиснув розм'яклу й вільну руку Гринюкову і вже в дверях раптом зупинився й почав щось шукати в своєму портфелі.

— Ага. Знайшов. А то трохи було не забув. Тут тобі пакет з контрольної комісії,— спокійно сказав Дубов і від порога кинув Гринюкові конверта.

Никодим поволі підвівся, обережно взяв з долівки пакета і довго й пильно вдивлявся в розмашисто написану адресу.

Такі самі пакети він одержував майже що-тижня. Не раз його викликали в КК в різних ділових поважних справах. Та сьогодні цей звичайний пакет мав особливе значіння.

Ну що, коли ота нічна знайома вже донесла. А, мабуть, обов'язково донесе, бо як же, агітпропа райкому спіймала на гарячому вчинку. Як же не заробити на цьому політичного капіталу? Тільки не може бути, щоб так швидко викликали. Просто нарада якась... А втім, невідомо, що ховає цей конверт.

Розгорнув вчетверо складений аркуш і прочитав:

„Н-ський Райком. Тов. Гринюкові.

Контрольна Комісія просить Вас сьогодні о 12 год. прибути до секретаря Партколегії тов. З. для переговорів“.

Підпис

Звичайні слова, чітко видруковані на офіційному бланку. Никодим прочитав удруге, втретє, а в хорій уяві слова ці набували тепер темного захованого змісту.

Ну хай, про що ніч там ще не знають. А чому міліціонерові мовчати? Він же комсомолец. Ніхто йому цього не заборонить. А що, коли й справді все зібрано до купи? Що тоді? Куди?

Никодим довго й уперто дивився в одну точку на стіні, і перед очима проходять картини, одна сумніша й важча за другу. В ушах ще настирливо гуло оповідання Дубова про шпionку Мері, про суд над нею, і не міг збагнути Никодим, що все це означає. Він відчув себе людиною, що опинилася десь на далекому закинутому острові і на неї з кожного закутка чекає несподіване лихо.

З півгодини нерухомо сидів і мутними очима дивився то на папірець з контрольної комісії, то на брудні носки своїх чобіт. Ці півгодини воскресили в пам'яті і показали на очі все його недовге життя. А найчастіше на думку Никодимові спливала одна укохана картина: коли вона приходила на зміну іншим, Никодим якось тихо й радісно посміхався, закривав очі і нагадував людину, що впивається якоюсь надземною музикою.

І ввижалось йому: шумливою центральною вулицею міста суне урочиста похоронна процесія. Виблискують на сонці великі труби оркестри, червона домовина злегка похитується на дужих плечах Ломова, Дубова, Лазька, Кольки Гранова, Віктора. Слідом Катря з дівчатами несе розкішні вінки з зворушливими написами. На обличчі у неї смертельна туга, а з очей падають срібні краплинки. Вона плаче тихо, щоб ніхто не звертав на неї уваги, але від того ще болячіше стає їй. Вона почуває себе винною в смерті Никодима.

Натовп посувається вгору. На хідниках спиняються люди і одне одного тихо запитують:

— Не знаєте, кого ховають?

— Мабуть, якогось відповідального робітника.

І раптом оркестра риде жалібним маршем Шопена. Розпачливі згуки хапають за серце, пронизують всіх тихим сумом. Голови схиляються. Тільки його бліде, наче висічене з мармуру, обличчя байдуже коливається завітчане і холодне.

І нема йому ніякого діла ні до райкому, ні до опозиції, ні до КК. Тільки Катрі шкода. Та що ж — хай поплаче. Сама винна. Хіба він, Никодим, не любив її?

Ця картина не вперше вимальовувалась в Никодимовій голові, і була вона і приємна, і зловісна.

Блідий, наче смерть, Никодим ледве помітно тихо і зачаровано всміхається, кривить в смертельнім болі посинілі губи і тихо спускає

Кучеряві дні

вії на очі. Тепер він нагадає мертвяка, що помер з іронично-мрійливою посмішкою на вустах.

Раптом він здригнувся, миттю став на ноги і похапливо з романтичним блиском в очах, швидко висмикнув з-під подушки невеликий бравнінг в кобурі. Витягши, довго роздивлявся на нього, наче дитина на нову іграшку.

Так. Все як слід. Патрони є. Та хіба їх багато треба? Вистачить й одного. Механізм працює чітко, отже можна й кінчати.

Никодим вже хотів сідати до столу, щоб на клаптику паперу лишити по собі невеличку сповідь, та раптом нова думка виникла в нього і злодійкувато заворушилась десь в глибині свідомості?

Я ж самовбивця. А хіба таких ховатимуть так врочисто з музикою? Мабуть, ні. Тихенько, без музики, в супроводі кількох близьких одвезуть його холодний труп до моргу — і крапка. І не буде ні музики, ні квітів, ні червоної уквітчаної труни. Ах, як це все безбарвно й сіро!

— Дурню, хіба тобі не однаково — з музикою чи без неї? — каже хтось безнадійно і тоскно. Даремно мрієш... В землі всі рівні — і ті, що з музикою поховані, і ті, що загинули десь на чужині, на вулиці, під тином.

А коли так, то...

Никодим рішуче кидає на стіл олівця, одштовхує од себе зшиток і поволі підводить руку, в якій темним зловісним блиском відсвічується смерть.

Далі він думає про надзвичайну простоту життя і смерті. От він стоїть біля столу, дивиться в вікно, чує одголоски вуличного руху, відчуває переливи крові і чіткі удари серця.

А варто йому натиснути тільки на собачку і... все...

Одна нікчемна мить, до абсурду примітивний рух пальця — і його не буде.

Так в чім же справа? Нащо відволікати? Все рівно даліше іти нема куди.

Никодим ще раз пильно і прощально вдивляється в темну люфу револьвера, обличчя йому кам'яніє, повіки важко затуляють очі, і неприємний, гадючий холодок відчуває він на скроні.

Ну от. Зараз натиск пальця — і прощай життя... І Катря, і всі... всі.

Раптом позад себе Никодим чує швидкі кроки, і вмить дебела невидима рука цупко вхопила його бліді пальці, що затискували крицю револьвера.

— Що за іграшки? Ти з глузду з'їхав? — почув він ніби здалека знайомий голос.

Поволі підвів очі і побачив перед собою Катрю і Лазька.

Катря, бліда і схвильована, мовчки дивилася на знівеченого Никодима, і невідомо, яке почуття переважало в неї: чи жаль до нього, чи просто звичайний собі страх перед неприємністю. А Лазько вже поклав собі в кешеню револьвера і допитливо вдивлявся в потьмарені Никодимові очі.

— Скажи, що на тебе так вплинуло? Невже те, що зняли з роботи в райкомі? Ти ж, здається, спокійно прийняв цю постанову пленуму.

Никодим тільки тепер очунявся і зрозумів, яку небезпечну гру він затіяв.

— Я просто пожартував. Вибачте, товариші, не ображайтесь. Хіба таки я дозволю стрілятися? Я все ж таки комсо-о-о...

Він не доказав і розпачливо впав на стіл. Його русявий чуб розпластався над книжками, голова нервово підстрибувала вгору і знову важко падала на руки. Все тіло здригалось, наче його пронизував електричний ток сильного вольтажу.

— Невже плаче? — запитливо й здивовано глянула на Лазька Катря.

— Заспокойся, Никодиме, — заметушилася вона по кімнаті, шукаючи води, — от, бідолаха!

Лазько похмарнів, мовчки підійшов до Никодима, притулив його голову до своїх широких грудей і короткими грубими пальцями ніжно почав гладити його розхристане волосся.

— Заспокойся, дурне... Ну до чого це все? Ти ж не маленький. Не повезло в життю — та хіба ж можна надавати такого значіння особистим справам. Ех, ти... Баба... Глянь на себе, на нас. Ми ще молоді, — перед нами нескончимі простори. Ти тільки подумай.

Від Лазькових слів Никодимові ще дужче хотілося плакати, але сліз не було, і він тільки нервово здригався та ще нижче схиляв голову, ніби захищаючи її від ударів.

— Ну, годі ж, годі. Облиш. Ми йшли до нього, як до найближчого товариша, поговорити, поділитись всіма своїми radoщами, печалями, а він зустрічає з бравнігом біля скроні та сльозами. Ну хіба ж плакати треба? Радіти, сміятись, світлими очима дивитись вперед. Ходім на фабрику, почувеш, як робітники реагують на кожне дрібне виробниче досягнення, якою гордістю і вірою в перемогу наповнило їхні серця десятиріччя нашої влади. А маніфест уряду? Нема тої хвилини, щоб десь не згадували про нього з явною і захованою радістю. Бо ж справді, це величезний крок вперед. Тільки сліпі та божевільні можуть цього не помічати, а ти ж хлопець хороший, розумний. Нащо вже Іван Олексієвич скептик, і той

похитнувся... А стрілятися в такий час просто ганебно, інтелігентський вибрик і тільки.

Ще не заспокоївся Никодим і не міг одверто глянути на своїх гостей, але чув і розумів слова Лазька. Коли ж згадав, що й Катря стоїть тут же і дивиться на його зігнуту постать, йому раптом стало страшенно соромно за себе. Смертельна блідість зникла з обличчя так несподівано, як і прийшла. Тепер воно червоно пашіло соромом, і Лазькові пальці, що лежали на Никодимовій голові, раптом відчули приємну теплоту його.

— Може, краще залишити його наодинці, хай заспокоїться, — сказала Катря. І в голосі її відчув Никодим стільки непідробної ніжності, теплоти, материнської дбайливості і юної дівочої ширости.

Звичайні слова казала Катря, але сказано їх було так, що Никодимові раптом захотілося самого себе люто шарпати, бити, знущатись над своєю нікчемністю.

Він несподівано скинув з своєї голови руку, випростався і вогкими блискучими очима просто й відверто глянув на своїх гостей. Обличчя, червоне від минулого сорому, пашіло молодим захватом і рішучістю.

— Справді, я дурака ламав. Визнаю, але ж в моєму стані не було іншого виходу. Хіба ви зрозумієте, що примусило мене взятись за зброю? Ви от жалієте мене. І Катря, і ти Лазько, і Дубов прийшли до мене... Але ви ж не знаєте, в які сутички я зайшов.

— Може, й знаємо, — всміхнувся Лазько.

Никодим здивовано подивися на них.

— Невже. Ні-ні. Всього ви не можете знати. Це ви просто так собі...

— А от якраз знаємо. І саме тому прийшли до тебе. Вір нам, що все, що ти накоїв, погане, але не таке страшне, щоб ради цього розлучатися з життям. І „Нова-Баварія“, і одвідини опозиційних зборів, і Мері, і, врешті, нічна зустріч з одною нашою активісткою там, в центрі, — все це прекрасно відомо і мені, і Дубову, і Ломову. І, бачиш, не дивлячись на все, ми прийшли до тебе, як до товариша, бо твердо віримо, що, поживши трохи в місті, повчившись у товаристві гарних комуністів, ти одужаєш, і все це минеться, за вітром піде. Час, братухо, — найкращий лікар, аби було здорове оточення. Бачиш тепер, як все просто. А ти завжди звик перебільшувати явища. І це тобі шкодить. Коли побачиш невеличку недоречність, контраст, то в твоїй романтичній уяві воно перетворюється в стихійне нещастя. Зробивши перед організацією звичайну людську помилку, ти вважаєш себе за найбільшого злочинця і негідника в світі. Це не вірно. Треба тверезо дивитись на все.

Никодим вислухав Лазькову батьківську нотацію і не хмурих брів, не виявляв нетерплячки, а тільки винувато посміхався та одводив очі, коли вони зустрічались з ясним і спокійним поглядом Катрі.

— Все, що ти кажеш, правильно. Але ж, дивись, вже викликають. І він подав Лазькові папірець з КК.

— Знаю, знаю. До нас звідти дзвонили сьогодні. Більше, ніж догану, не одержиш. Будь певний. Всі твої провини великої шкоди справі не принесли. Робилися вони тобою підсвідомо, в стані великого психічного напруження. У місті ти недавно, тебе тут мало хто знає, отже є цілковита змога абсолютно викинути з голови дурниці. Натомість вчитись, вчитись треба. Це тобі дуже корисно буде.

Гринюк уважно слухав Лазька і дивився на нього так, наче після довгої розлуки вперше зустрівся з любим товаришем. В очах Никодимових відсвічувалась велика внутрішня боротьба і захоплення, і молитовна слухняність. Він мовчав, тільки після кожного речення стверджуючи хитав головою: „кажи, кажи далі, я слухаю“.

— Ото дякуй нам, що своєчасно завітали. Запізнився ми хоч на хвилинку — і хто й зна, щоб могло бути, — привітно сміялася Катря.

— Як би там вийшло, — продовжував Лазько, а поки-що, я гадаю, тобі треба лишатись самому, відпочити, передумати все. Ти, здається, сьогодні збирався переїздити в гуртожиток.

— Перейду завтра. В школу хочу з'явитися оновленою людиною. До чорта всі ці вибрики, — рішуче війнув чубом Никодим і переконуючи подивився на своїх товаришів.

— Правильно. Оце по-більшовицькому, — додав Лазько. — Нездаремно я, сперечаючись з Дубовим, стояв за те, що ти перебореш усі шкідливі впливи і визволишся з романтичного полону. Треба реальніше, простіше, підходити до всього. Так, як от ми з Катрею. Вирішили — і сходили цими дням в ЗАГС.

Гості уважно стежили за Гринюком: як він зустріне це несподіване повідомлення.

І дивно, воно не викликало в Никодима ані ревностів, ні образи, ні заздрости. Він тільки здивовано звів брови:

— Он як. Ну тоді дозвольте вітати, — і він спочатку потиснув руку Лазькові, а потім підійшов до Катрі. Вона, ніжно всміхаючись, радісними очима дивилась на хлопців. Коли ж Никодим жваво тиснув їй такі дорогі, гарячі пальці, раптом вона рвонулася, і не зчувся він, як Катря обхопила його голову рукою і палко поцілувала в щоку.

Никодим нічого не втямив. Дивився розгублено, наче прибитий з-за вугла довбнею. А Катря вже облишила його і, голосно сміючись, казала Лазькові:

Кучеряві дні

— Глянь, стоїть тютя й почервонів, наче кармазин. Невже мій дружній поцілунок такий несподіваний і неприємний?

Никодим і сам почав сміятися, бо чомусь уявив себе розхристаним, з розкуйовдженою чуприною, з розгубленим комічним обличчям. Потім, ніби відповідаючи Катрі, зауважив:

— Ви теж хороші, нічого сказати, обкрутили справу й мовчать. Нема того, щоб з товаришем радістю своєю поділитися.

— За нами не пропаде, не турбуйся,— відповів Лазько.— А поки що ми підемо. Бувай, громадянин. Ага, трохи не забув, схопився Лазько, підсмикуючи свого пузатого портфеля.— Пригадуєш комсомольські збори на тютюновій, коли там виступали опозиціонери?

Никодим стверджуючи хитнув головою.

— А пам'ятаєш там виступав гастролер?

— Янський?

— Так.

— Ну то що?

— Вчора його постановою ОкрКК виключено з партії.

— Давно слід,— впевнено й твердо проказав Никодим. А як з рештою опозиціонерів?

— Викинули ще Антона, конторщика, а більше не чув. Та справа не в тому— цікаво те, що Янський, який керував опозицією в нашому районі, бувший меншовик і ховав своє минуле! От фрукт.

Коли Лазько і Катря вже сходили вниз, Никодим раптом щось пригадав і, перегнувшись через поручні сходів, гукнув:

— Чуєш, Лазько?

— Що таке?— відповів той знизу.

— Сьогодні ж, здається, четвер?

— Авжеж.

— Де будеш на партзборах?

— На тютюновій.

— Чекайте й мене, обов'язково прийду,— гукнув Никодим і легкими кроками, щось висвистуючи, пішов до себе в кімнату.

Катря не встигає записувати комсомольців, що прийшли сьогодні на партійні збори колективу Н-ської тютюнової фабрики. Вони все надходять і надходять, перекидаючись різними дотепами, заповнюючи юним шумом і гамором велику клубну залу. Тому що на фабриці дівчат більше, ніж хлопців, останні почувають себе надзвичайно добре, поводяться з дівчатами якось небало, ніби своїми вчинками хочуть сказати:

— Нас мало, вашим братом хоч греблю гати. Можна найкращу вибрати.

Дівчата й собі не лишаються в боргу, і дуже ретельному юному розбишаці, що в своєму жартовливому захопленні, переходить межі, іноді таки добре перепадає від дружних, організованих і балакучих дівчачих ватаг. Старі робітниці й робітники тільки з любов'ю стежать за молодю, вслухаються в її розмови і, мабуть, загадують свої молоді роки.

Сьогодні на збори прибули майже всі. Тут і сортировщиці, і склейщиці, укладчиці і крошильщики. Всі вони прийшли сюди просто з роботи, деякі навіть не встигнувши переодягтися, і тому клубна зала набрала якогось темнобурого тону.

Сьогодні прийом у партію пожовтневого набору. За столом президії Ломов перегортає цілий жмут життєписів і тільки іноді кине поглядом по залі, наче пересвідчується, чи всі прийшли на збори. Одинадцять настаріших робітників і робітниць подали заяви про вступ до партії. Просто, звичайними словами написані ті заяви, але прочитав поміж рядками Ломов величезну теплу щирість і переконуючу певність, з якою писані ці слова. І тому з обличчя йому з-під густих чорних вус не сходить радісна усмішка, коли він оголошує збори відкритими. І ще бачить Ломов у передніх лавах Лазька, Катрю, а з ними й Никодима.

Доки президія розташовується за накритим червоною китайкою столом, Ломов очима спіймав радісний Никодимів погляд і привітно захитав головою.

Никодим відповів йому, підвівши руку до гори, ніби хотів сказати переконливе: „Завжди готов!“

Тоді Ломов почав читати заяви, життєписи, та його майже за кожним разом перебивали дружними оплесками. До чого, мовляв, подробиці, коли кожного знають всі, як своїх п'ять пальців.

Але чого це раптом так тихо стало в залі? Чиє це прізвище оголосив Ломов? Никодим не розчув. Звернувся до Лазька:

— Що таке? Сенсація якась.

— Слухай краще, почувеш,— відповів той. Никодим хотів ще щось запитати сусіду, та тоді саме Ломов прочитав:

— „Я бачу, що тільки комуністична більшовицька партія мені і всьому трудящому класу до душі. Прошу прийняти мене в партію. Іван Олексійович Сторчак“.

— Що?.. Іван Олексійович? Вічний скептик і протестант? Та не може бути!— шарпав Лазька Никодим.

— Як бачиш. Тому я не сказав тобі, чого тихо стало в залі. Все одно не повірив би. А тепер сам почув. Так-то.

— Та невже він справді переконався? Аж не віриться.

— Факт. Такі, як він, хитрувати не вміють. Відповідь Лазька затопила хвиля вигуків, що заповнили залю.

- Не треба читати.
- Двадцять літ знаємо.
- Йому давно місце в партії.
- Годі, годі... Знаємо.
- Голосуй...

Никодим сидів, і якесь нове почуття переповнювало його істоту. Він думав:

— От я тепер сидю і бачу, як в партію йдуть старі робітники й робітниці, вони так просто пишуть у заявах про бажання працювати, цілком віддатись революційній боротьбі. А могло бути й інакше. Я б лежав десь на столі. Біля мене стояло два-три близьких товариша, а збори на тютюновій все рівно відбувалися б, і оці одинадцять загрубілих і твердих, як залізо, рук все рівно просто й зрозуміло написали б свої життєписи, розгортаючи перед зборами барвисті сторінки свого трудового життя.

І такою нікчемною здалася Никодимові його спроба вмерти. Смішним і далеким одголоском уявлялось зневір'я, занепадництво, розчарованість. Хотілось тепер ніколи не згадувати про недавнє минуле, щоб більше не розворушувати старих болячок, а тільки працювати, довго й уперто придивлятися до життя не через призму прочитаних романів, а так, просто і тверезо, як Ломов, Лазько і ввесь оцей півтисячний натовп, що так активно і жваво реагує на кожну зачитану Ломовим заяву.

Час од часу бачить Никодим, як здіймаються сотні рук, голосуючи за того чи іншого товариша, і здається йому, що коли б не тільки він, малесенький гвинтик в комсомольському механізмі, а сотні й тисячі таких, як він, зішли з переможного шляху, то й тоді б однаково гордо підіймались мільйони, десятки мільйонів міцних, спрацьованих робітничих рук.

Він так замріявся, так був зворушений надзвичайним піднесенням і непереможним поривом до активної праці, до учоби, що не помітив, як збори було оголошено закритими, і Катря поклала йому руку на плече.

— А тепер ходім до нас. Мій „прикріплений“ влаштовує товариську вечірку.

— З яких причин? — весело запитав Никодим.

— З двох. Перша — наша шлюб, а друга — власне, других причин багато. Та хіба можна питати про причини, коли їх не перелічиш? Хоч би й твоє одужання або оті одинадцять нових комуністів. Хіба не радісно, Никодиме? Та мені, признаться, танцювати хочеться. Слово чести. Отже йдемо. Будуть усі свої: Ломов, Дубов, Виктор, Гранов.

Никодим хотів щось відповісти, та за гамором голосу його не чути було. Він подививсь на Катрю так красномовно і радісно, що Катря, не слухаючи відповіді, вхопила його за руку. Розштовхуючи натовп та очима розшукуючи Лазька, вони простували до виходу.

З усіх боків оточував їх піднесений, урочистий шум робітничого моря, і в тому шумі вчув Никодим безмежну віру і незламність волі цього залізного люду.

А натовп „качав“ нових партійців.

(Кінець)

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

КОМСОМОЛЦІ — КАТРИ ПРОКОПЧУК

* * *

Ти сьогодні знову
Тепла і привітна,
Бо ж сьогодні радість,
Бо ж сьогодні май...
Хто ж того не бачить,
Як росте і квітне
У серцях гарячих
Злотовогодай?

Хто ж того не чує,
Хто ж того не бачить?
Гей злети-но, сонце,
У морози серць.
Ну, а ми — гранітом,
Ну, а ми — гарячим,
Ну, а ми — до бою,
Ну, а ми — на герць!

Хай розтануть в серці
Бурі і морози
І засяє світлом
Буйний бурецьвіт!
Ну, а ми — на хуги,
— Ну, а ми — на грози
Неминучих весен,
Непокірних літ!!

Л. ПОНТЕК

INDIAN SUMMER

Далека синь холодну лле прозорість,
І клен метелики тривоги розгубив.
Під парканами полині, на осінь хорі,
Укрились пилом сизоголубим.

І срібло найніжнішої тканини
В прозорій тиші кволо повиса.
О, жовтню мій! Ніколи ще донині,
Як ти, мене ніхто не колисав.

Хай перший сніг блиснув уже в волоссі
І павутиння зморшок очі обплело.
Моїй душі така далека осінь.
В моїй душі липневеє тепло.

* * *

„Ви відгадали — я хочу топтати романтичні
полині“.

Ю. Яновський. „Роман Ма“

Я хочу полинів романтику,
Нудну й тягучу, розвінчать.
Сказать, що зовсім не атланти ми,
А люди, матір'ю зачаті,

Що умирать під перекопами
Сізіфи навіть не змогли б,
Що в праці роджені і в копоті
Такі прості і людські глибоко.

Такі прості і людські глибоко,
Що за прийдешнього красу
Весняно - грозовою зливою
Живе життя у бій несуть.

І незнайомі з героїзмами,
Буденно - вперті і прості,
Життя за карк суворо візьмемо
Й спрямуем в далі золоті.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ¹⁾

(Роман)

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

— Тут живе Марія Бондаренкова ?

Яким Сльоза зверху вниз подивився на худорлявого згорбленого чоловічка, що, червоніючи, ніяково запитував його й, повернувшись, крикнув у двір :

— Дівко ! Де ти там є ? Гості прийшли...

Потім знову подивився на чоловічка, що аж здригнувся від його дикого голосу, й пішов до хати. Марія йшла йому назустріч. Він зупинився, глянув на неї поглядом докору й похитав головою.

Марія одразу пізнала Тихона Амосовича і, хоч чекала вона не його, а проте ні трішечки не здивувалася... Якоюсь законною й необхідною видалася їй поява цієї незнайомої людини. Ще тоді, коли вперше побачила вона його при вальцях, здалося їй, що ця людина мусить зіграти ролю в її житті, а потім одразу ж ця думка знайшла собі підтвердження, коли Марія помітила, що Тихін Амосович чекав її біля воріт кілька днів підряд і не наважувався підійти.

— Здрастуйте,— подала руку Марія, і Тихін Амосович, схопивши обома руками, гаряче потис її.

— Здрастуйте — прошепотів він,— я...

Дивної вдачі людина була з Тихона Амосовича — він не знав, що казати ! Йшов і думав — що він їй скаже ? Якби вона могла зрозуміти його без слів, подивитися на нього і зрозуміти, чого він прийшов, бо не спроста він до неї прийшов, не спроста червоніє...

¹⁾ Див. „Гарт“ №№ 4 — 5, 6, 7, 8 — 9, 11, 1928 р.

Л. Первомайський

— Зайдете до мене? — як до старого знайомого, промовила Марія. — Я в коморі живу, у Якіма Сльози, оце він з вами балакав. А можна і не заходити — надворі краще.

За півгодини Тихін Амосович почував себе значно краще. Навіть сам говорив, правда, зовсім не про те, про що хотів говорити. Часом він навіть забував, що йому треба щось сказати Марії. Кожне з її простих слів вражало його, ніби він вперше чув їх. Він дивувався її розумові, її вмінню поводитись з людьми та і сама вона насправді була здивована. Ціла її поведінка сьогодні була для неї несподіваною... адже це незнайома їй, чужа людина!

Вони довго ходили взад і вперед вулицею, аж поки не вийшли за останні недобудовані хати міста і там сіли на вирлові трикрилого вітряка. Був тихий вечір — з останніх літніх вечорів, коли баштани дико дхнуть кавунами й динями, а коники божеволіють в траві...

— Ви знаєте, чого я прийшов? — раптом промовив Тихін Амосович.

— Н-не знаю, — здивовано повернулась до нього лицем Марія. — У вас до мене справа єсть? Чого ж ви раніш не сказали?

— Еге ж, у мене до вас є справа...

Тихін Амосович замовк. Зараз він скаже. Він знає, що йому треба говорити. Всього тільки вісім слів... А коники божеволіють в траві. Це вже скоро осінь.

— Я хочу, щоб ви пішли за мене заміж...

Марія прудко стала на ноги.

— Що ви? Як же це так?..

Тихін Амосович схопив її за руку.

— Маріє, куди ви?.. Я вас буду любити... Вас ніхто так не шануватиме, як я! Ви пойміть, я не молодий, я... зо мною вам буде, як за кам'яною стіною... слухайте, Маріє! В мене є гроші, ви не будете ходити на роботу, я все вам дам, аби тільки ви... Маріє! Чого ж ви мовчите?

— Я ж не знаю вас, я навіть не знаю вашого прізвища... Тихін Амосович — та й тільки. Як я можу йти за вас заміж?

— Скорута! Мое прізвище — Скорута. Хіба погане прізвище? Та і для чого вам прізвище? Ви ж не з прізвищем жити будете, а зі мною... О, господи... Слухайте, Маріє... Ні, не те... Скажіть мені, що ви згодні!

— Я не можу вам цього сказати... подумайте сами, на що це було б схоже... Йдемо відціля.

Вона намагалася говорити спокійно. Її схвилював несподіваний вчинок Тихона Амосовича. Було в ньому щось глибоко зворушливе й разом безглузде, і Марія це відчувала. Він, мабуть, дуже любить

мене, думала вона, бо тільки велика любов може примусити йти до незнайомої дівчини й в тую ж мить робити подібні пропозиції, тільки велика любов або велика потреба... жінщини. Хто й зна... яке з цих двох чуттів штовхало Тихона Амосовича, надавало йому сміливості. Може й останнє — думала з болем Марія, йдучи додому.

Тихін Амосович йшов з боку й мовчав. Розмова знесилила його і він не міг уже й слова сказати, хоч хотів би ще говорити й говорити, виговорити все, що було на думці... Такого бажання ніколи в нього не було. Він розмовляв сам із собою, чи стоючи при роботі, чи йдучи вулицею... Завжди працювала його думка, завжди й ні на хвилину не перестаючи. Які вже то й про що були його думки — то інша річ, не про це зараз іде мова. Але завжди він розмовляв сам із собою й не потребував іншого співбесідника, тепер же йому хотілося такого співбесідника мати й не аби кого, а лише Марію. Їй він міг би розказати все про себе і про суперечки з братом, і про божевільні свої сни й про безліч інших дуже цікавих речей і випадків... Зараз він фізично не міг цього зробити, бо почував, що не може язика в роті повернути, найпростішого звука з себе видавати, не те, що говорити. Так мовчки й розпрощався з Марією, залишив її стояти на воротях, а сам пішов униз вулицею.

2

Не встигла постать Тихона Амосовича зникнути в вечірній темряві, не встигла ще Марія опам'ятатися гаразд після всього, що їй довелося почути й відчути, як хтось поклав їй руку на плече й тихо промовив:

— Здрастуй...

Вона здригнулася, ніби не пізнала знайомої руки й голосу.

— Федя!

— Він і є... Злякалася?

— Злякалася...

Марії теж хотілося комусь розказати про те, що трапилось. Найближчою людиною для неї був Федя. Розказати йому... А чи ж можна йому розказувати? Чи зрозуміє він? Недовір'я до Феді ніколи не зникало у неї, часом лише відходячи трохи далі, вглиб свідомості... Більше розумом вона примушувала себе вірити Феді, бо по всьому видно, що він її любить, хоч ні разу й не казав про це. Та й не тільки Феді боялась вірити Марія. До всіх чоловіків вона ставилась недовірливо і чуття недовір'я цього ми не зможемо засуджувати, коли згадаємо Марію в п'ятнадцять років і вдівця Гарвасія.

Л. Первомайський

Отже Марія не розказала Феді про Тихона Амосовича. Вони говорили про сторонні речі, про комсомол, в якому Марія тепер активно працювала, про швидкий Федін від'їзд... Федя мав від'їздити до Харкова, там готуватись до іспитів у ВИШ'ї. Він став особливо уважний і ніжний з Марією, приносив їй книжки, читав з нею вечорами в коморі при світлові невеличкої лампочки, пояснював незрозуміле. Часто вони ходили в клубний садок та до кінематографу. Між ними діяв неписаний договір, по якому вони на усяких зборах сиділи поруч і її рука завжди була у його руці. Рідко траплявся вечір, щоб Федя не приходив до Марії. Такі вечори були для неї мукою. Приховане недовір'я до нього виринало на бурхливу поверхню її відчужень, і вона не могла заспокоїтись до наступного ранку, коли зустріч у млині з Федькою розвіювала підозріння й давала надію на нову зустріч увечері.

Тепер, коли Федя сказав їй, що незабаром його від'їзд стається, Марія ще болючіше відчула, як вона його любить, чим він став для неї за короткий час їхнього знайомства. Для неї він був ланкою ланцюга, що з'язував її з зовнішнім світом. Він від'їжджав, ланцюг рвався, і її жахала перспектива знову одійти від життя, знову заховатися в „комору“, бо вона — комора — для неї стала символом учорашнього дня.

— Як же я без тебе... — прошепотіла Марія. — Не можу я без тебе, Федю!

Федя взяв її руку.

— Ну, вже й не можеш! Я ж ще вернуся, будемо листуватися... не можу ж я не їхати?

— А хіба я кажу тобі, щоб ти залишився! Ой, Федь! Я знаю, я дурна, та все-таки я можу зрозуміти, що тобі треба вчитися... Я тільки кажу тобі, що важко мені буде без тебе...

Федя мовчав.

— Люблю я тебе, Федю... хіба ти не бачиш цього, — обома руками обвила його шию й губами шукала губ.

Федя продовжував мовчати. Він не чекав від неї такої активності. Він звик зустрічати опір і завжди ініціативу тримав у своїх руках.

— Федю! — Марія цілувала його, забуваючи, що стоять вони на вулиці, де кожну хвилину хтось може надійти. Він же, миттю зрозумівши становище, став відповідати їй гаряче й нестримано.

Додому пішов він пізно. Марія проводила його вулицею й розмовляючи, бо недовір'я зникло, розказала йому про Тихона Амосовича. Він хотів посміятися, але, побачивши, що Марії не до жартів, що Марія Тихона Амосовича жаліє, змінив тон. Довго не могли розійтись.

Нарешті, коли Марія вернулася до воріт, її зустрів Сльоза. Він чухмарив дужі груди, засунувши руку за пазуху.

— Що день, то й більше,— сказав Сльоза.— Уже двоє до тебе ходять. Дивись, дівко, дограєшся...

— Та що ви, дядьку? Такої вигадаете!..

Марія почувала себе надто щасливою, щоб звернути увагу на Сльозини слова. Вона попрямувала до комори, нашвидку роздяглася, підперла двері з середини й тільки лягла — заснула...

Яким Сльоза вернувся в хату. На долівці лежала дітвора. Він укрит найменшого подраною ковдрою, погасив лампочку й сам ліг на лаві біля вікна. Поклав кулак під голову, ноги простяг — коротка лава, звисають ноги; зігнувся — коліньми уперся в стіл, вузька лава. Сів, посидів трохи. Не спиться чогось... Й усе тіло чується. То там, то там чухнеться, хоч плач. Знову ліг... На долівці заворушились діти. Якесь спросоння заплакало. Душно зідхнув, обережно зліз з лави, вийшов надвір, став біля дверей комори й глибоко втягнув у себе повітря.

— Дівко! — покликав.

У коморі було тихо. Чи спала Марія, чи, може, боялася відповідати — в коморі було тихо.

Яким Сльоза сів на землю біля дверей, прислонився спиною до стіни, схрестив руки на грудях, і довго сидів, думав... Думки снувалися повільні й важкі й кожну думку ніс він обережно, як соломі на штилі до скирди... А скирд немає! Заснув, сидячи під коморою...

3

Федя, розпрощавшись з Марією, не зразу пішов додому. Йому стало нудно одразу після Маріїного признання й захотілося розважитись. В клубному саду ще грала оркестра, лихтарі освітлювали алеї, парочки шушукались по темних куточках та закавулках. Він вирішив на хвилинку завернути до саду перед тим, як іти спати.

Біля оркестрової трибуни, як і завжди, стояли хлопці й зачіпали всіх, хто проходив повз.

— Федько, — крикнув хтось з гуртка, — а йди сюди!

У Феді разом з'явилася весела думка.

— Хлопці, — сказав він, підходячи, — єсть справа.

— Викладай...

— Тихона Скоруту знаєте?

— Ще б пак!

— Миршавий?

— Той самий...

- Ну?
- Треба його на цугундер узяти, пришпандорити... До Марії ходить.
- До якої? До шмари твоєї?
- Поговори мені! — Федя підставив кулака під ніс хлопця, що так нечемно обізвався на адресу Марії. — Дівчини не зачіпати! Зашиито?
- Вузлом зав'язано: не розсипемо!
- Качай, братва!

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

4

Віра Амнеподистовна виїхала додому. Легше стало Петрові Павловичу. Марфуша не догадувалася про випадок із Ориною. Орина ж мовчала. Тихін також. Все йшло своєю чергою й зовні не було помітно глибоких, катастрофічних розколин, що зтворилися в особистому житті кожного. Кожному було важко. Дехто шукав людини, щоб поговорити, запитати поради, й не знаходив. Дехто замикався в себе, відгороджувався високою огорожею від усього зовнішнього світу й страждав у власному закамарку.

Марфуша також страждала. В ній кипіла злість на Тихона Амосовича, для якого вона взялася за заборонене їй від чоловіка заняття. Інша, на її місці будучи, полютувала б кілька часу, викликаючи на голову свого ворога сил небесних, і на тому б заспокоїлась. Але Марфуша — ні. Образа зчинена їй Тихоном Амосовичем була для неї такою значною, що годі було й думати про спокій. Вона шукала шляхів до помсти, так, так, до справжньої помсти й, не знаходячи її, злість свою збивала на Петрові Павловичу. Він боязко змовчував, думав, що вона знає про Орину. Дивувався — чому не приходить Тихін Амосович. Запитував у нього і мав відповідь просту й ясну: він, Тихін Амосович, заходив би з охотою, та часу немає, відчуває себе зле...

Насправді ж він боявся зустрітися з Марфушею. Він не повернув їй витрат на поїздку й не збирався повертати, бо в усьому, що сталося, обвинувачував Марфушу. Частенько Тихін Амосович ходив на Закопанську вулицю. Він не міг дня прожити, не бачивши Марії. І дивно — завжди, повертаючись від неї, заходив до Орини.

Орина зустрічала його ласкавіше, ніж раніше, хоч і раніше кожний прихід його був для неї святом, правда, святом, на якому вона почувала себе глибоко самотньою й нещасною, але святом все-таки. Тихін Амосович не помічав зміни, що сталася з Ориною, бо, мабуть, і не хотів помічати. Та і самій же Орині важко було

розібратися в своїх почуттях. Вона відчула себе матір'ю. Спочатку їй стало страшно і вона не повірила цьому. Невже вона буде матір'ю? А батько? Як же це так — дитина зросте байстрам, бо батько ж не признається, платитиме аліменти та й край... Вона тішила себе надією, може, це помилка. Може, це перейде. Буває ж так у багатьох жінок... але дні проходили один за одним і надія на „помилку“ зникла, а разом з нею зникала і боязнь. Ну, так що ж — вона буде матір'ю! Вона теж знатиме радість плекання маленького життя... Живуть же безбатченки — й її проживе. У нього буде мати, вона, — його кохатиме, викохає не гіршого, як у людей. Так буде — і вирішивши, заспокоївшись, Орина нічого не сказала Тихону Амосовичу. Для чого? Щоб злякався, почав умовляти, просити, загрожувати? Він не знатиме, і вона не вимагатиме від нього нічого, ні допомоги, ні аліментів... Її дитина, і вона знайде, що з нею робити.

Була ще одна причина, якої Орина не хотіла усвідомлювати, намагалася не визнавати ваги її, обходила у думках, — ця причина теж грала певну роль в розвитку її стосунків з Тихоном Амосовичем. У той пам'ятний вечір, коли Тихін Амосович сказав їй, що не хоче женитись на Вірі Амнеподистовні, в неї з'явилась надія (вона взагалі надіями тільки й жила). Вона не могла собі уявити, що, відмовляючись женитись на одній, Тихін Амосович має на меті іншу. Що ця інша не вона — Орина, — а справді інша. Та їй і не можна було так думати. Остаточна свідомість того, що Тихін Амосович її не любить, а живе з нею, як з першою-ліпшою повією, й не то що не має наміру на ній женитись, а навіть соромиться свого зв'язку з нею — вбила б її. Так, вона все це знала і розуміла і створювала собі казкові привиди, аби щоб чимся жити, щоб забувати свій дійсний стан серед людей...

Вона ні про що не хотіла думати й що-вечора напружено чекала Тихона Амосовича, божевільно ласкала його і що-разу плакала при розставанні. А Тихін Амосович? Що йому. Він не розумів, чого вона плаче, не бачив, як вона живе, не знав, що вона голодує часом... Яке йому діло до цього.

5

Марія сказала Тихону Амосовичу:

— Я не піду за вас заміж... Не знаю я вас. А проганяти я вас не буду... Можете приходити до мене, якщо любите мене... Я дуже рада знати, що хтось мене любить. Мене ніхто не любив. Ви кажете, що любите. Цього я не можу заборонити, не хочу забороняти. А заміж за вас не піду... Так і знайте.

І Тихін Амосович був радий і задоволений з цього.

— Пусте, — думав він, — каже, що не любить, каже, що не знає... Ну, й що з того? Взнає, полюбить... Він підожде. Стільки ждав уже, можна й ще пождати.

Тихін Амосович остільки певний був у тому, що раніше чи пізніше Марія піде за нього, що знайшов іншу собі квартиру з двох кімнат та кухні на краю міста по Котляревській вулиці, в будинкові № 18. Потроху він скуповував хатні речі, й що - разу, коли щось купував, приходив до Марії й розказував. Так він придбав широке на двох ліжко залізне (пофарбоване в рожевий колір, з нікельованими бильцями й візерунки на них); стіл для їжі, кухенний стіл і харчову шаховку, лаву, також до кухні, стільців у кімнати, гардероб, підставки для квітів, тумбочку для посуду замість буфету... Все це купував він не одразу, а так собі — потрошку й часом навіть не нове, у крамниці, а потримане — на базарі, за півціни. Він уходив до всіх деталей побуту, накупив рогачів, тертушок, друшляків, тарілок, ножів та вилок і стаканів.

Усе це забирало у нього силу часу та уваги, він почував себе щасливим, і навіть до Орини ставився краще.

Його жовте обличчя поповнішало і навіть рум'янець з'явився на раніше запалих щоках. Рухи його нервові й рвучкі набули певної солідності й м'якості. На всіх і на все він починав дивитися з погордою, ніби хотів сказати: „ось дивіться, як я роблю, як я будую своє життя, своє щастя... Чи може хтось з вас похвастатися чимсь подібним. Що ви даєте своїм жінкам, приводячи їх у свою хату. Вам шкода копійки, й ви живете з жінкою в обшарпаних халупах, жінки вас витягають у люди, посагом підпираючи... Чи не сором. Жінку треба брати бідну, щоб знала — усе, що у хаті — не її, копійки її не вкладено у родинний добробут. Тільки така жінка може дійсно поважати й любити свого чоловіка, бо він їй, а не вона йому, дає змогу жити... О, така ніколи не кине чоловікові, що він живе з її ласки“.

Тихін Амосович згадував також і брата Антона, братове життя й криво посміхався: „подивимось, Антоне, чиє життя кращим буде, хто кого перетанцює... Я чужих дітей не годуватиму... ти годуй“.

Дні йшли...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

6

Комсомольці відсвяткували Міжнародній Юнацький день. Федя був уже у відпуску й п'ятнадцятого вересня мав від'їжджати. Він так зумів себе взяти в руки, стільки ініціативи й активності виявив

на святкуванні, що авторитет його, який і так уставився за час вступу Марії до комсомолу, піднявся на найвищий щабель. До нього зверталися за порадами з інших осередків, в осередку 4-го млина його слухали більше, ніж секретаря, та і сам секретар Губка уже не дорікав йому більше недисциплінованістю та невтриманістю.

Усе це коштувало Феді чималих зусиль, і він почував, що, коли не виїде чим швидше з Пустограду, неодмінно зірветься з тону, й тоді вже усе так спроста йому не пройде.

Федя вирішив не чекати п'ятнадцятого. Він знявся з обліку в осередку в райкомі, сказав дома, що їде, і попросив приготувати йому все потрібне.

Ганна Степанівна кинулася пекти та смажити всяких пундиків та фінтифлюшок на дорогу. Вона не чула землі під собою з радощів, що нарешті Федя її зміняє шлях, кидає Пустоград, а, значить, і босякувати й починає вчитися. Хоч Федя й не складав ще іспитів, вона певна була, що він їх складе, на п'ятюрках пройде. А приїмуть його неодмінно. Він же у неї робочий... У нього ж стаж!

І Ганна Степанівна кидала ліпити пиріжки й бігла до спальні, одчиняла скриню й любовно дивилася на пожовтілі Федіні „четверті“.

Старий Ватуля написав листа до свого родича. Цей родич мав чималу крамницю в Харкові й був за титаря в одній з Харківських церков. З ним старий вже з десяток років не бачився й не листувався, але певний був, що Федю він прийме, як свою людину.

Лист був такого змісту.

„Дорогий Іване Михайловичу. Дай вам бог на мноїї літа живота та здоров'я й дружині вашій і дітям. Хоч ми вже з вами давно і не бачились і не говорили, та все ж думаю я собі, що не забули ви про наше колишнє приятелювання, то й уволите ви теперішнє моє прохання до вас. Оцей хлопчина, що передає вам листа мого, є мій єдиний син Федя, якого ви на руках носили й якому ви цукерки купували й який вам, якщо не забули, таким утішним видавався, що ви, як би на те була наша згода, усиновили б його...“

„Тепер він їде у Харків учитись, і я прохаю вас, боронь боже, не подумайте, Іване Михайловичу, що усиновляти! — дати йому притулок десь у своїй господі... Він хлопець тихий, і буде вас поважати й вдячний вам буде, позаяк я його так виховував у дусі почитання старших і оказування їм уваги.“

„Посилаю вам подаруночок: чим багаті тим і раді. Ганна Степанівна саморучно пекла, а борошна тут у млині змололи, купивши на торгу свіжої пшениці... Діла у нас неважні.“

„Кланяйтесь вашій дружині й цілуйте діток. Мабуть, повиростали вже і забули мене“.

Далі йшло ще кілька привітань та запитань.

Федя листа прочитав і звелів дописати.

„Хоч син мій Федя і комсомолец, але це йому треба для досягнення його мети, а яка в нього мета, він вам сам розкаже, бо це не тільки для того, щоб вчитись, а є мета ще й інша значиміша і велика...“

7

Тільки починало смеркати.

Ще сонце не сіло і листя злегка пожовкле і прив'яле нагадувало пригаслу пожежу, коли з-під кучугур чорносивого попелу вихлюпуються разом язики червоно-золотого полум'я...

Марія стояла на воротах і виглядала... кого?.. Мабуть, Федю, бо Тихона Амосовича не треба було чекати, він приходив майже щодня. Федю ж вона вже третій день не бачила.

Мимо неї пройшов гурток хлопців. Вже кілька днів вона помічала їх на своєму кутку. Вони нахабно, наче поглядом роздягали, подивились на неї, примусивши почервоніти. Марія хотіла уже йти в двір, але помітила на протилежному боці вулиці знайому постать. Наближався Тихін Амосович.

Та чого це він зупиняється? Хлопці затримують його! Він хоче йти, але один хапає його за руку. Вони обступили Тихона Амосовича і щось кричать, а що саме, Марія не може, розібрати. Та що ж це діється?! Тихін Амосович лізе на паркан сусідського двору, б'є себе об поли й кричить, трохи не плачучи... що ж він кричить? Хлопці трохи не падають, регочучи... Тихін Амосович кричить півнем, сидючи на паркані: ку-куріку, ку-куріку!!

Марію обдає холодним потом. Вона не може рухнутися з місця.

— Злізь,— чує вона хлопці кричать до Тихона Амосовича, з полегшенням зідхає. Але знову! Тихін Амосович лягає животом на дорогу в бруд і порох, ногами й руками розмахує...

Марія зривається з місця, біжить до хлопців.

— Що ви робите? — розштовхуючи їх, кричить вона.

— Хай плаває! — кричать вони й регочуть.

— Плавай, гадюка, знай, як до дівчат ходити старий... ун!

Марія миттю повернулася. Останні слова не встигли вилетіти з скалозубого рота сопливого хулігана, як дзвінкий ляпас влетів йому в щоку.

Хлопець розгубився.

Марія кинулась піднімати Тихона Амосовича... За хвилину вони вже віддалялися у низ вулицею, а хулігани, що дві хвилини тому реготали над Тихоном Амосовичем, тепер так само не давали спокою своєму нещасливому товаришеві.

Тихін Амосович тремтів і що-хвилини хапався за поперек. Його одяг був у поросі, штани він розірвав, стрибаючи з паркану, піт збігав йому з чола.

— Не хвилюйтесь, не хвилюйтесь,—заспокоювала його Марія,—хулігани, мерзота!

— Ви розумієте,—видавив з себе Тихін Амосович,—це їх хтось натравив. Я їх знаю, вони не з вашого кутка...

Кінчик носа в нього почервонів і очі були повні сліз.

— Боже мій! Маріє,—схопив він її за руку.—Ви мене все-таки не любите...

— Не треба про це говорити... Вам треба передягтись, скупатися й лягти відпочити. Більше ні про що не думайте. Ось ми швидко і дійдемо. Яка у вас рука гаряча... Горить...

— Серце у мене горить,—крикнув Тихін Амосович,—я не можу без тебе жити...—і він схлипнув, як школяр, що не може роз'язати складного арифметичного завдання.

Марія довела його до двору, знову повторила, що йому слід лягти в ліжку, і повернула додому.

8

Федя чекав її.

Потяг на Харків відходив о 2 год. 50 хв. Речі було складено до невеличкого чемодану. Ні з ким прощатися він не збирався, прощальних візит робити нікому було. Він прийшов до Марії з наміром провести з нею час до від'їзду. Про знущання над Тихоном Амосовичем він уже знав, бо сам був організатором його і навіть стежив з-за рогу. Він бачив, як Марія підбігла до хлопців, як допомогла Тихону Амосовичу підвестися з землі, й, коли вони вдвох пішли вниз вулицею, приєднався до компанії, що ніяк не могла на-реготатися на хлопця, якого Марія вдарила по щоці. Хлопці обступили його, почали вимагати могорич.

— Можна й могорича,—погодився Федя й подумав: чорта з два ви його матимете.—Закуримо?

Хлопці прикладалися до його шкіряної цигарошниці.

— А могорич?

— А могорич,—завтра... Бувайте здорові!

На тому й розійшлися.

Марію чекав він не довго.

А. Первوماйський

Сонце зайшло й стемніло зовсім. Вона прийшла невесела, трохи не плачучи.

— Що робиться, Федю,— крикнула ще з далеку.— Саме хуліганство,— й переповіла йому все що бачила.

— Спить наш комсомол,— зідхнув Федя.— Ех, шкода, що я від'їжджаю.

— Коли?

— Сьогодні вночі...

Було темно, і Федя не побачив двох сльозинок, що мимоволі викотилися з Маріїних очей. Мовчки пішли вони за місто. Біля вітряка Федя зупинився.

— Сядемо?

Марія пригадала, що тут вона сиділа з Тихоном Амосовичем, і їй стало ніяково.

— Йдемо далі...

Степ темнів, і дорогу можна було пізнавати лише по тому, що на ній лежав товстий шар порохи... Нога ступала м'яко.

— Певно, тут десь перевезене сіно лежить,— сказав Федя.

Дхнуло прив'ялою травою. Зійшли з дороги й натрапили на стіжки.

— Сідаймо.

Розмова не складалася, як завжди. Говорили уривками речень, уламками слів...

— Маріє,— Федя обняв її рвучко. Було у рухові його рук і в голосі щось, що примусило Марію насторожитися злякано.

— Не треба...

Нервові рухи його розбіглися по її тілові. Губи шукали губ, а замість них натрапляли на тонке шовкове волосся. Марія, одвертаючись, одштовхнула Федю.

— Маріє!— спіймав її за спідницю.

Упала.

— Не треба... Федю... А-а-а.

Хотів затулити рота рукою. Вкусила. Йому здалося навіть, що кров бризнула з долоні. Схопився за вкушене місце вільною рукою. В той час Марія, штовхнувши його, схопилась і кинулась тікати...

Бігла напростець до перших хат, потрапила не в ту вулицю. Собаки— вибігли з дворів, порвали спідницю. Вскочила в двір, плачучи. Яким Сльоза стояв біля хати.

— Добігалася?

Впала в комору...

Після пригоди на Закопанській вулиці Тихін Амосович з підвищеною температурою пролежав у ліжку п'ять днів. На шостий день він з'явився на млині тільки для того, щоб просити відпуску. З огляду на стан його здоров'я відпуск йому дали без заперечень, хоч свій тарифний відпуск він відгуляв ще у квітні місяці. Але і за ті дві години, що Тихін Амосович був на млині, довелося йому почути чимало прикрого. Не відомо з яких джерел, усі вже знали про його упадання за Марією й про те, як він „плавав“ і „кукурікав“ на Закопанській вулиці. Усі, звичайно, глузували з нього. Коли він проходив подвір'ям, конторники кричали з вікон „кукуріку“, а контролер на воротах запитав:

— Як здоров'ячко Марії Батьковни?

Лише Микола Григорович сказав похмуро:

— Сволочі... Чого прискіпаються?

Микола Григорович почав ходити на збори партійного осередку, чого з ним раніше ніколи не траплялося і, взагалі, став багато поважнішим. Правда, коли-не-коли в ньому збуджувались старі пристрасті, і він починав викидати такі „коники“, як казали на млині, що аж дивно ставало — як може людина таке придумати. Остання його виходка насмішила усіх до сліз. Голова завкому був грубезний робітник і вайлуватий до того ж. Якось у завкомі він сів на стілець — було повно робітників у кімнаті — і раптом: вибух! — з криком підскочив у гору... Всі аж похололи. А виявилось, Микола Григорович приніс повітряну кулю, червоненьку, що продаються по вулицях, поклав на стілець голови завкому й прикрив газетою. А вайлуватий голова газету полінився зняти, сів і вагою своєю примусив кулю луснути.

Микола Григорович підійшов до Тихона Амосовича і сказав:

— Не звертай уваги, козаче... бий в точку!

Тихін Амосович не звертав уваги. Ніщо не могло його примусити збочити з стежки, на яку він став. Хай би усі змовилися проти нього, пусте! Він не спинився б навіть на хвилину.

Він продовжував упорядковувати нове помешкання. Йому треба було сходити до пошти забрати трохи грошей з ощадної каси. Тепер його частіше бачили біля віконця.

На пошті були новини.

Раніше промокачка лежала на столі, а відвідувачі користувалися не нею, а стінами. Тепер стіни потинкували, й як профілактичний засіб — поприколювали де-не-де аркуші бібули: просимо ко-

Л. Первомайський

ристуйтеся. Про те, продовжували користуватись стінами, а бібула чиста лишалась.

З пошти Тихін Амосович пішов на базар і під крамницями у випадкових продавців купив дві картини. Торгувався майже годину й виторгував полтиника.

Увечорі пішов до Марії.

— Я піду за вас заміж,— сказала Марія і Тихонові Амосовичу стало тепло, сльози трохи не бризнули йому з очей. Він почав щось говорити, якусь радісну нісенітницю плів і не помічав того, щасливий своїм щастям, що Марія аж ніяк не радіє й сумніша сидить, ніж завжди.

Прощаючись, Тихін Амосович поцілував Марію у руку.

10

Татяна Гаврилівна, побачивши, що Тихін Амосович під'їхав до двору з підводою — зрозуміла все одразу. І те, що Тихін Амосович таки жениться, і те, що вона позбудеться квартиранта. Останнє її вразило більше, ніж перше, і це природно: такого квартиранта їй годі було сподіватися шукати. Він ані трішечки не заважав їй, ніколи не цікавився її справами (а цікавиться було чим. Він платив їй тридцять карбованців на місяць з харчами, й інших прибутків вона ніби-то і не мала, а жила на широку ногу, ніби грошей в неї хоч піч топи). Та і звикла вона, до нього — не один рік людина жила. Може й сварилися часом, так то більше з-за снів її...

— Так що вибираєтесь? — з жалем промовила Тетяна Гаврилівна. Шкода мені з вами розлучатися... А за жінку кого берете? Таки Марію?

— А ви відкіля знаєте? — здивувався Тихін Амосович.

— І-і ще б пак не знати! Увесь город знає, а мені не знати. Думаєте, я не знала, де ото ви ночами пропадали? Еге-е!...

З цих слів Тихін Амосович зрадив. Значить, про Орину вона не догадується. Це дуже добре! Ого, це дуже таки добре...

— Може б ви цю ніч у мене ночували?

— Е, ні... Повечеряю у вас тільки.

Остання вечеря була мов царський пир — багата і пишна. Чого тільки не понаставляла на стіл Тетяна Гаврилівна. Був тут і оселедець з баклажанами й з перцем, і холодні котлети з обіду, і копчений язик, і галяндського сиру окраєць, і молоко, і масло... Тихін Амосович розгубився, наблизившись до столу. Навіть безпевне прозоре „жовтєня“ стояло на столі, ніяково сховавшись за горбочком білої паляниці...

Випроважаючи свого квартиранта, Тетяна Гаврилівна схлипнула.

Околиці

— Не поминайте лихом, Тихоне Амосовичу... Скільки це ви прожили в мене!

— Сім год... чи й більше...

— Ще тоді й Сашинька мій дома був... Разом з братом ви до мене перебиралися.

— Ось не нагадуйте мені за брата!— визвірився Тихін Амосович.— Хай йому всячина... Бувайте здорові, Тетяно Гаврилівно. Тетяна Гаврилівна зідхнула.

— Щасливо... Не цурайтеся ж, заходьте, коли схочете!

Тихін Амосович виходив з двору.

ДМ. ЧЕПУРНИЙ

З ГОРИ

Внизу Дніпро цвіте огнисто
І хвилі шле в далекий плав.
Підходить важно пароплав,
І захльобнувся лунним свистом.
О, скільки радощів, тепла
Приніс сюди, на людну пристань.

* * *

Д' гори здіймає руки Київ,—
(О, не скорився він боям!)
А за Дніпром лягли поля
І золотий наділи килим.
Країно скровлена моя,
Тебе ніхто тепер не схилить!

* * *

Кружля над містом дим патлатий,
А угорі, де звис туман,—
Гуде, гуде аероплан...
Десь грімнув постріл із гармати...
— Війна? — Війна? — А чи оман?
— Та ні! Це знак міцної варті!—

м. Київ

К. ГОРДІЄНКО

СЛАВГОРОД*)

Повість

Грім над Славгородом. Крах кар'єри Люшневої. Куди іде революція?

„Ох“,—

...на килим перський, що, мов блискавками, яскравими зігзагами ліниво мінився в усю широчінь стіни над турецькою канапою осяяний сонцем, хвилювався морем фарб, око разив, облямований широким оливковим бордюром у матово-рожевих переливах, знеможено хилиться, мов сп'яніла, скуйовджена руда голова Люшнева з напівзаплющеними очима. Важкі повіки ховають каламутний біль душі. Глибоке, протягле зідхання вилізло з могутніх грудей. Сталося. Так жахливо, несподівано. Все впало якось зразу. Підкоп той розпочато десь давно. І як це він не думав, що весь час жив на фугасі? Гадав, минеться. Перший удар дістав він — де ж то? — сором подумати — на делегатських зборах. І од кого? Од кого? — гидко вимовити — од баби. Мало не по всьому Славгороді враз пішла поголоска — баби розплескали — про неславу Люшневу. За цим потяглася сила ганебних учинків, цькування... вороги не дрімали, стежили за кожним кроком. Спочатку в газеті гвалту робили. Згадали якусь там черепицю, цеглу. Всі враз побачили: Люшня негосподарний, п'яниця, головотяп. Тактика ганебна, хитра, випробована — заплямувати ворога. На перевиборах він дістав останній жорстокий удар. Параска Перепилиця, делегатка з Голої Долини, не усунена свого часу треклята молодиця, організувала своїх прибічників, що вплинули на думку всієї громади. Громаді що? — бачить, що валиться підпора, усувається ґрунт з-під ніг його, вона і не боронитиме. Приятелі теж — не могли захистити в біді товариша — нічого не вдієш, мовляв, авторитету нема. Кандидатуру до Райвику провалили. Завжди так — досить одному ніжку підставити, а тоді всі навалою. Нащо вже фотограф, а і той, падлюка, зняв із вітрини всі картки... Хоч би одну залишив. Навіть

1) Див. „Гарт“ №№ 2,3,4-5,6,7,8-9,10,11 1928 р.

ту, де Люшня з підводи, навантаженої мішками зерна, з прапором у руках при духовому оркестрі, перед велелюдним товпищем промовля — відправляли зерно на станцію. Всі тремтіли, на шпінках ходили, коли він в ореолі слави, виконуючи державне завдання, керував хлібозаготовельною кампанією в Славгороді — судив, наказував, установляв норму. Весь апарат у його руках був.

Ніколи Славгород не пригадував такого розквіту давніх родинних традицій, як у ті дні. То була пора славного прояву батьківських заповітів. Яскрава ілюстрація невмирущого горіння в душах славгородських милих навичок уславленої минувшини. Іменини, хрестини, весілля мало не що - дня. Де - хто, то навіть по тричі на зиму ті йменини справляв, хоч Люшня і не пригадував, щоб вони раніш того додержувалися. Не доведеться вже говорити, що Люшню наперебій запрошували на торжества ті. Як людина, без найменшої пихи, гордості — приклад багатьом, що, посівши більш - менш високі позиції, ладні завжди втратити звязок із масами, Люшня, не можна сказати, щоб обминав запрошення ті. Він цілком скорявся вимозі мас, що раді були бачити за столом своїм, уставляним печеними поросятами, кишками, начиняними гречаною кашею, прозорими пляшками, свого вождя. Він навіть охоче приставав на запрошення ті, ані трохи не цураючись, противно декому, народньої сердечности горілчаних душ. Могутньою постаттю своєю, буйним розпатланим волоссям, веселими очима, завзятою вдачею він чи не був наймилішою прикрасою весільного товариства, що йому, відомо, ніколи не бракує талану до буйного гульбища. Мало того, Люшня, ідучи в ногу з людом чи не сам надавав шаленого темпу весіллю, сам у центрі тих штукарських витівок був, вів тут перед. Так що не можна було закинути, щоб йому бракувало запалу весільного. Що вже молодіці, то було не намілюються, коли він, піднявши калачем ліву руку, з надхненням виразом вусатого обличчя в ореолі слави весільної, врочисто виробляє ногами („мов пише“ шанобливо гомонять баби), правою рукою все притримуючи нагана, що непокірно з кешені висовується. Молодіці чи не за честь вважають в парі з ним стати, гордістю, щастям світяться очі, коли дужа, ловка рука на дебелий стан ляже, боки намне, вихором крутне. Очі господині світяться шанною і любов'ю, коли він апетитно драглі їсть, або ж виголошує промову на щастя молодих.

Що до з'язку з населенням, то не кожен може похвалитися тут поспіхом. Непомітно важка то, відповідальна справа. Люшня великий досвід у тім мав. Здійснюючи якоесь фінансову політику на селі, пригадує, завітав він до однієї, не можна сказати, щоб не молодій вдови з облігаціями. Наперекір сподіванкам Люшневим вдова ніяк

не хотіла тих облігацій брати, де ви бачили? Не зважаючи на красномовність Люшневу, переконати її так і не пощастило. Що їй там до тої економіки, форсифікації, стандартизації? В боку колить? Нечуване явище — ніколи з Люшнею того не траплялося. Щоб хто-небудь зумів протистояти силі слова його? Хоч бери та йди з хати. Люшня рішуче наблизився до комоду, взяв фотографічну картку. Пильно розглядав бліде обличчя молодої красуні в білій сукні, що щільно облягала струнку постать, пишні груди. Великі очі її мрійно дивилися з-під густих, тісних брів. Люшня мимохіть крутнув уса. Замилуваний погляд його прилип до картки. Зачудованих не зводив очей. Скоса, зацікавлено, взявшись у боки, з ополоником, на нього дивилася засмалцьована, повновида господиня в синій, вицвілій з білими крапочками сукні, що аж полізла на розбухлій від жиру руці. — Ну ж і красуня, — вражено відхнув Люшня. Хто це такий? Господиня всміхнулася загадково, затремтіло товсте підборіддя їй. — Невже не пізнає? Люшня нахмурих чоло, провинливо знизав плечима — ніяк, ні. — Хай придивиться пильніше. Люшня вдивлявся довго, оторопіло: сестра, дочка? Хто ж би це міг бути? Господиня крутнула тулубом, набрала повен рот сміху, стала за спиною Люшневою так близько, що він чув, як відгонило від неї цибулею. Люшня хлопнув себе раптом по чолі: проясніло! Зрозумів! Та це ж хазяюшка! Кому ж іншому бути? Схожість яка! Ви подумайте! Ну ж і красуня! Певне, не одному завзятому молодцеві голову запаморочила, — кинув лукавий погляд на картку, господиню, парубка з балалайкою. Господиня заходиться реготом. Довго клекотить, булькає їй в горлі, животі, теліпаються велетенські груди. — Пізнав таки? А вона думала, що не пізнає. Карасів свіженьких, може, засмажити йому? Яечню? З цього моменту ви стаєте бажаним гостем тут. Сусіди про вас кажуть з повагою: ото голова! І, крутнувши в'язами, не доказують, мовляв, мудра... Тоді ви можете будувати нове життя. Коли ви таким чином стаєте популярною людиною, слово ваше авторитет тут, закон. Ви тоді можете з успіхом провадити всі директиви, виступати на сходці, видавати накази про заборону собакам бігати без намордника. І ніхто заперечувати не стане, тому знають всі: голова! Ви тоді можете не лише з успіхом облігації розповсюджувати, хлібозаготівлю провадити, а навіть забороняти мочівлю конопель в річці — всі послухають вас.

Милі, незабутні спогади! Прекрасні дні колишньої слави і нужденна, жорстока дійсність!

В пивну якимось зайшов — хоч би один табуреткою поступився, привітався. Червань, було, раніш не знає, де посадовити, до окремого кабінета запрошує, стіл білою скатертю накриває, хоч би ціле

стовпище було — кине, мов вірна собака, служитиме своєму повелителеві. І де тільки в людей совість? Раніш, було, на руках носили. В голярню зайдеш — хоч би й яка була черга, з наміленим обличчям хто сидить — поступиться місцем, тому знали всі: Люшня при виконанні важливих обов'язків, людина державою керує, сидіти їй ніколи. А тепер... Базаром ідеш — крамар шапки не зніме. Сволота. Баби то навмисне сметану розкриють, нахабно прискають услід. Собака нападе — хоч би хто обізвався. Раніш, то, бувало, господар з дрюком біжить, собаку телющить, тому знали всі — захоче Люшня — накаже мадярові собаку пристрелити, чи то оштрафує... А тепер... на ярмарку сміття палять, наказа навіть видали. Раніш, бувало, коли він був, вивозили. Ех! господарі. Ще пожару нароблять. І за чим тільки округа дивиться? Коні на поштовій станції не підковані. Лікарня, мов хлів, обдерта стоїть. Місток гнилий, сваї тре'. Ремонтувати націоналізовані будинки пора. Баюри скрізь. Школа ось тріщину дала — піскуватий ґрунт. Провалля на Веселій Горі закріпити тре', скоро їхати не можна буде. А пожарний обоз! Одна одненька помпа на таке селище. Принаймні ще п'ять бочок на тачанках тре' та дві помпи. Колодязі копати давно тре'. Помийниця зовсім пересохла, води не буде, поглиблювати тре'. На Веселій Горі ось була пожежа, а колодязь за верству, в яру. Ось і де хоч води бери. Принаймні хоч один абесинський колодязь треба. В новій школі стіна небавом скаплю дасть, вогка, треба мазати. Ветеринарний пункт ремонтувати... А ятки скоро від вітру поваляться. Помії виливають на Коломацький шлях. По майдану гуси, свині бродять...

Проекти, думки, реформи каскадом били в його чудесній голові. Коли б люди знали, що діється в заклопотаній, сповненій господарських дум голові тій, коли б відчули незламну волю господарського хисту того, вони, безперечно, пожалкували б за своєю жадливу, неоправну помилку. М'яко сказано — волосся б на собі рвали, вовками б вили, землю в розпуці гризли б, рачки лазили б, голову попелом посипали б в жалю за свій ганебний нелюдський вчинок. Не обрати до Райвику! Жорстока іронія долі. І якраз коли? В стадії саме бурхливого прояву ініціативи, напливу будівничого завзяття. В момент кипучої діяльності, буйної фантазії, можна сказати, фантазмагорії проектів, планів, ідей...

Мало того, не обрати — запламувати авторитет.

Як на це реагувати тре'?

Отака завжди подяка населення. Працюєш, працюєш рук не складаючи, спини не розгинаючи під тягаром важких обов'язків, чола не підводячи від державних паперів, важкого чола, мов би

оливом налятого від напруження, а тоді через непевні поговори візьмуть і знеславлять тебе, не оберуть до Райвику.

Така подяка ваша, люди, своїм героям, що в боротьбі за щастя ваше свого життя не шкодують. Така.

Та люди... що з людей? Люди завжди будуть людьми. А ось, приятелі! Головня, сволота, очей не показує. Птушка, Шпанделька, Тур, Чичибаба забули... Та хай вже ті... Люди діла, звичайні собі робітники сірих буднів. Найбільш, що вразило Люшню до гострого болю, це те, що сердечний приятель, за якого він завжди, можна сказати, горою стояв, разом на мітингах виступали, голубів ганяли — поет Олесь Вишиваний теж уникати став його. А Приндиха! То ж, було, ні на кого не дивиться, окрім його... Хто хоробрий може похвалитися романтичним поспіхом у неї? Більшої ласки, прихильності хто здобув? Вогнецвіти кохання, троянди поцілунків хто, сміливий, зривав? Тепер, сука, до Головні залицяється, на шию вішається. За щирю приязнь його віддячила як. Зрадлива, мов Даліла. Лісовою піснею чарівною промайнули дні кохання... Бурхливий гейзер почувань клекотів у його грудях. Весь горів у палких обіймах. — Ти і тільки ти, — слова ті ще й досі ятрять йому серце. Ішли пліч-о-пліч. Працювали разом. Чи раз він на делегатських зборах виступав? Хоч би й яка важлива справа — кине голубів ганяти, прийде, з промовою виступатиме. Хто допоміг у справі організації кравецької школи? Машини хто дістав? Сорочку, правда, вона йому вишила потім... А ясла?.. Делегаток організовували... Фотографувались... А тепер... усі культурні надбання, вся його віддана праця серед жіноцтва, енергійні заходи до будування нового життя, лазні, все пішло прахом, на нівець звелось. Ще якийсь давній філософ сказав: о жінки!..

Так завжди. Живе людина, працює з поспіхом на ниві громадській, нічого тоді, здається, не тиранить її око. Все їй миле, любе, радісно дивитись на світ. Досить же лихий долі стягти ту людину з горіхового крісла, як ураз усі пристрасті людські пухнуть перед нею, ростуть в гидку потвору. То ж ні з чого, скажіть, людині дійти до розпачу? Зав'язати тугу на собі? Закрутити зневір'я? Розідрана віра в людей ятриться болем почувань. Лиха слава твоя, о людське серце! Ніщо тепер не миле, ніщо не любе, бридко дивитися на світ. Очі, мов скляні, котяться по стіні протилежній, в усю широчінь завішаній килимом арабським, затканим химерними арабесками ліній — стилізовані гірлянди античного акантусу в фантастичних образах збройних верхівців серед звірів, лісів, що сплітаються мигдалевими та вишневими вітами на сріблястому тлі. На килимові розкішному тому, декоративно розміщені, грізно

блестіли — кинджал турецький з карбованим срібним держалном, крива шабля в піхвах, теж карбованого срібла, знаменитий наган, мисливська бельгійка... Мальовнича стіна та чарувала очі всіма тими емблемами мужності, героїзму. Чи не на весь Славгород усавлена стіна та — довгі хвилини, побожно, мов перед вівтарем, вистоювали тут усі приятелі Люшневі, зідхаючи глибоко, в захопленні заздрісно кидали йому: ти, Люшня, вмієш будувати життя... Лише вороги... Хто без ворогів? Лише уздрінуть, хто вилазить з багна темряви, позбувається рутини, стає на битий шлях культури — заздрістю й люттю шкварчать — буржуй... Плетуть брудні химери про якісь там „килими-самольоти“. Така вже споконвічна вдача людська. Люди завжди в безмірній заздрості своїй ладні забруднити усяке світле явище.

Чимало ще яких брежень повигадували на його, хіба ж мало ворогів у його, мало в'їлася буржуазна наволоч, мало хіба допик їм — будинки хто націоналізував, млини хто контролював, цегельні? Ідейних ворогів своїх надто не терпить буржуазія. Буржуазія... Що таке буржуазія?

Дивні діла робляться з людьми. Ось і з Люшнею... Людина чималого стажу революційного, великої слави як заступник пролетаріату, він раптом наче розгубився... Видатний промовець, палкі прокльони його на голову буржуазії зворушували колись цілі стовпища. Буржуазія... Слово це в плоть і кров уїлося йому. Затвердив він його, мов червоний папуга на ярмарку лайку... Серед ночі розбуди, бувало, скажи: Люшня, промову... Враз зірветься, мов би і не спав... Слова водозграєм битимуть, металевим дзвоном, гупатимуть молотом, забиватимуть осиковий кілок у домовину буржуазії. Буржуазія... Це, таке знайоме до нудоти, сполучення звуків наводить його на роздум. Заплющивши очі, він довго так нерухомо думає. — Буржуазія, — зрештою, просвітліло чоло йому, — це гідра контр-революції.

... Червоні, мов огневі язики або полотнища прапорів на чорному фоні, плями залляли йому мозок. Блакитні, сині...

А Свиргун?...

... Вітальні синій шовк, облямований золоченим багетом, мигтить перед очима. Блакитного кольору шовк, оздоблений старовинним мереживом...

Бездумний погляд Люшнів повзав на брудній стіні в зеленкуватих шпалерах, тупо спинився на портретах вождів революції... обличчя раптом просвітліло, очі засвітилися теплим огником. Маленька кабінетна картка на стіні привабила око. Люшня зняв її, довго глядів тужливими світливими очима.

Низенький дебелий дідок у сірім фетровім капелюсі з клинкуватою борідкою, колючими вусиками... зеленкуватими очима гостро дивиться — нерухомо, загадково... Поруч з ним — високий довгов'язий юнак у тирольці...

Свиргун із сином.

Нахлинули спогади.

Де він тепер, Альфред Стратилатович?

Коня йому якось виїздив — двадцять п'ять рублів дав. Тепер в Англії, бідолаха. Старий теж, було, що - року за кордон їздив із Свиргунихою або на Кавказ. А раз, як поїхав до Парижу, так усі цукроварні в карти програв. З таким можна було жити. Мало не кожен службовець собі будинок збудував. А тепер що? Доброї душі був. На Великий день, Різдво — місячний заробіток. Наградні завжди. А які чудесні стайні, де Люшня в такій шані був. З кобилою самого графа Заплюйського жеребця злучав... Рисак, огир. Двадцять п'ять карбованців від управителя за труд дістав. То то ж скажений був. Чистокровний. Рот пінявий, очі — вогонь. Він лише один з ним і вправлявся. За великі гроші в Америці куплений. Ахметову два пальці відгриз. Лише Люшнів характер знав. То Свиргуниха, було, не намилюється, як він управляється з ним, коли до кобили припускає. Завжди і від себе йому грошей не шкодує. А що вже Альфред Стратилатович! Чудної вдачі людина була. На коняці поїде, щоб не скинула — не вечерятиме. На автомобілі що - разу аварія. Раз як застряв за березовим містком — Люшня по пояс в болоті вивалюється, поки допоміг витягти. Двадцять п'ять рублів на чай дав. Дужий же він тоді був! Та і тепер ще. Який начміл, а як брязнув ним! У день 1-го травня боролися. То - то сміху було. То його за те раз за столом прислуговувати взяли. Великий бенкет був. Лакей зомлів. Кучерявий був і став лекеєм, а сили там тої в нього... Обійшов шестеро душ і впав тут же серед гостей. Скаandal! Осоромив господаря. А то Макітра був уївся на його. Шкура був — на кого не гляне — рошот. А цього Свиргуниха любила. То покликали Люшню. Пуд гарбуз, мабуть, десять фунтів розсолу і стільки ж огірків. Одною рукою обід цілий серед гостей винеси. Сам граф Заплюйський виделкою клює, князь Карнаухов... То Макітра йому і каже: ти, брат, того... Двадцять п'ять рублів на чай дали. Власною енергією він завоював собі блискуче становище те... дні безповоротної слави легкою хмаринкою, мов чарівна мрія, пропливали перед сумними очима Люшні.

Так завжди — в дні смутку і нудьги, в похмурі чорні дні буденної дійсності, світлі спогади минулого стають перед очима, втамовують біль душі, скрашають життя. А, може, ятрять ще більше?

Та чи все втрачено? Чи не найде спочинку мятужна душа? Ні! Ще не все. Є ще втіха, відрада в житті його. Одна згадка про що скрашає понурі дні. Люшня світлим поглядом дивився в вікно, де розкішний, пофарбований червоною фарбою голубник красувався, біля його повний весняної енергії гасав синаша його — невгомонний штукар Вова. Діти — втіха нашого життя. Люшня подумав: може, хоч він буде щасливіший. Змалечку видко вдачу. Верховода, забіяка, буян. Завжди в синцях приходить. Все це не минало спостережливого ока батьківського. Взявся він за його. Ну ж і виховує! Любив же він синашу свого. Бувало, покличе до себе, пестливо посадить на коліна, висипле цілу купу срібляків — грайся.

Не можна сказати, що Люшня прикрашав, до чого, як відомо, звикли наші батьки, систему виховання ту. Він цілком правдиво відзначав батьківське пеклування те, про що слава пішла і по людях.

Баба Пучиха розповідала якось в гурті. Пішла вона до Люшні по квасолі. Бачить — маленьке хлоп'я, шости літ не буде, біляве таке, гарненьке, на варті стоїть біля порога з віником. Іч як гарно бавиться, думає собі стара. Вона до його — такий, сякий славний хлопчисько, по голові гладить. Воно на неї вовком визвірилось. То його батько покарав, під арешт поставив. Що тепер за виховання дітей? — дивується стара, не в силі своїм зашкорублим розумом збагнути таку систему виховання. Взагалі славгородці багато чого не тямлять. Дебела, рум'яна Порошиха надзвичайно цнотлива жінка, теж колись — на іменинах розмова зайшла про виховання дітей — казала. Тепер не той догляд за дітьми. Раніш то, їй-бо, гімназії кінчали, то не знали того, що тепер мала дівтора знає. Вона сама, повірите, в двадцять літ нічого не знала. Було, каже: ось як гарно бичок забавляється. То її на сміх візьмуть. А відкіля пішов віл, то їй-бо вже літ двадцяти п'яти довідалася. Гадала мов ті бджоли... А в книжках, було, натрапиш — обминаєш. Ось як характеризувала поважна повна молодиця минуле славне покоління жіноцьке, що йому аж ніяк чеснот не бракувало. А тепер, сповнена нерозуміння, знижувала вона пухким плечем...

Впертої вдачі тепер діти пішли.

Люшня з теплою батьківською посмішкою згадав нещодавній конфлікт з синашою. Прибіг розпалений, захеканий. — Мамо, поший мені галіфе. Та — в сміх: нащо воно тобі? Уваги не звернула, мало що стрельне п'ятилітній дитині в голову. Так ні ж — плаче, нудиться, вередує, їсти не хоче, змарнів — поший та поший. Галіфе носить начміл, а в самого батька яке галіфе, в судді то навіть з червоним кантом — всі відповідальні робітники — державою керують,

Славгород

в галіфе ходять, а як же буде Вова без галіфе? І що ж ви думаете — довелося випороти, а галіфе пошити, а то зовсім звівся б хлопець.

Тяжкий той клопіт батьківський, турботи. Люшня глибоко зідхнув. Виховувати дітей — не легка річ. Теплий погляд метнув у вікно. Хитким кроком вийшов, глибоко, радісно ввібрав бадьорий свіжий струміль.

А тут, що тут робилося?

Саме звичайнісінько було все тут: ворота, подвір'я будинок. Ніхто б не міг подумати, що тут жив уславлений державний муж — Люшня. Лише в центрі подвір'я висока красуня з вирізьбленим фасадом, оздоблена прикрасами, велика світла голуб'ятня виявляла в господареві ще й людину.

Ще не все втрачено, є ще втіха і відрада в його житті. Хай народня любов зрадила його. Вередлива примха злої долі. Могутній посвист „солов'я-розбійника“ розітнув прозоре полотно ясного дня. З голубника зірвалось кілька голубів, легко метнулось в височінь, лунко залопотіло крильцями. Люшня світлим оком стежив за чистим льотом тим. Стрепенулась душа його, скорботи, біль плавно злетіли в небо за білими хмаринками.

... Так завжди... Хто любить копати кринички, хто в'юнів ловить, в кого пристрасть до голубів, більярду, а хто над реформами людства просиджує дні.

... Нове, дрібне строкате царство розкинулося перед надхненними очима Люшні.

В драматичні хвилини життя — втіха душі. Ось він — краса і гордість селища — турман — ходить, мов важний мандарин, вип'явши так груди, що хоч п'ятака положи.

Хай народня любов зрадила його, хай...

... А вертуни! злетить д'горі, а тоді „мертвою петлею“ стрімголов униз. Ось і трубачі, білі, як сніг, важкі для льоту. Зате на хвості сідають як, не наглядишся. Раз як почали закручувати чужака, так на службу спізвився, залюбувався так.

Суспільство не цінить своїх героїв, що в боротьбі за благо краю поклали свої кращі сили.

... Ось вони червонохвості, невтомні літуни, з очей зникають, літньої ночі від зорі до зорі ширяють в небесній високості, хижаків кобцєві в пазурі вже не дадуться, завзята боротьба раз велася, Люшні дух забило тоді від захоплення — верткий червонохвостий, не спускаючи ворога з очей, спіраллю кружляючи, плавно здіймався вгору, тоді стрімголов униз летів, умчавсь від ворога. Ціла гора тоді з Люшневих пліч звалилася.

Споконвічний трагізм усіх невтомних робітників, що на громадському полі в змаганні за новий побут у боротьбі з рутиною, сваволею зазнають поразки там, де не сподівалися того.

... Тульські червонохвости — чудовий плавний літ у крило — незрівняний по красі. І яких тут тільки нема? Всі любі, всі милі... вишневі, червоноголові, білі, гривуни, золотогриві, рудоголові... Спали, мріяли, воркували ніжно — кру-у... Ось вона граційна красуня — очі перлини з перламутровим дзьобиком. Червонопоясна короткошийка, широкогрудий, мов жаворон у люті, завзятий забіяка непереможний рудоголовий. Осанистий, присадкуватий голуб розгорнув свій двадцятиперий хвіст віялом, красується. Силач світлокаштановий біля його топчеться. Стрункий, довгий, широкогрудий, крила по землі волочить. Яких, яких тут тільки нема — довгоносі, тонконогі, ерусалимські, білокрилі, сизі, оксамитові, кольорами перламутровими переливаються на сонці, іскоряться. Мелодійна воркотня боліючу душу втамовує.

Він, що з честю виконував усі державні завдання, вогневим словом будив закляклу думку, закликав до активності, ініціативи, будівництва нового життя, злучного пункту, незламної волі, діла був — тепер усунений, і на його місце інші стали. Що ж, хай працюють... буде видно, що з того буде. Нема місця славним у передових лавах. Чи багато в нас їх, невтомних, повних енергії? ... Похилий серед двору сидить він, замріяним поглядом у безвісті вітає. Навколо його голуби літають, сідають біля ніг, кружляють над головою, лопотять бадьоро крилами, і він серед них сумний, замріяний голуб'ятник. Машинально лізе в кешеню, сипле їм корму, очі йому світяться любов'ю, обличчя теплою усмішкою вкривається. Отут він найде собі втіху, забуття від м'ятежних справ громадських, збереться з новими силами. Він раптом відчув якесь подвоєння душі — між ідилічною голуб'ятнею і державними справами. В тім увесь трагізм... Щасливий, хто свого часу відчує прагнення те, стане на свій шлях. Мало хто аналізом своєю в силі пізнати таємниці душі своєї...

Тяжке зідхання клонить набряклу думами голову, темні зморшки врізались між очима, понадувались шнури на чолі.

В глибокій печалі морщиться чоло, розпачливий погляд у голубнику загруз, повний трагізма голос волає:

— Куди йде революція?

Кінець